

❧ Audomari Talæi
in primum Aristotelis Ethi-
cum librum explicatio,

A D

CAROLVM LOTHARINGVM Cardinalem Guifianum.

CVM PRIVILEGIO.

PARISIIS.

*Ex typographia Matthæi Dauidis, via amy-
gdalina, ad Veritatis insigne.*

1 5 5 0 .

615768934

isels T macrob...
...
...

...
...
...

AVDOMARI TALAEI IN PRIMUM
MVM ARISTOTELIS ETHICVM
LIBRVM PRAEFATIO,

A D

Carolvm Lotharingum Cardinalem Guisianum.

REM magnam, & multorum hominum iudiciis probatam, tibi, Cardinalis amplissime, proponimus, hominis beatitudinem ab Aristotele descriptam: qua, si vera est, maius homini & melius ab Aristotele tradi nihil potest: sin falsa, verendum est, ne summi boni specie in summum malum incidamus. Itaque cum ea de re primum Aristotelis Ethicum librum ad Nichomachum, ex Academiae Parisiensis instituto discipulis meis praegerem, non solum Dialecticam lucem, sed etiam philosophicam libertatem in vero falsoque & exquirendo & aestimando adhibui, & summatim singulis de rebus quid verum & rectum videretur, explicavi: disputaviq; contra ethnicum & paganum philosophum, quaestiois huius & principium & extremum ignorantem: nam qui nescit, aut non credit beatitudinem hominis a Deo proficisci, & ad Deum referri, is humanae beatitudinis principium & extremum nescit. At Aristoteles hoc sine carceribus & sine meta curriculum instituit. Etenim cum genus hominum sempiter-

4. y.

num fecisset, nec primum hominem à Deo creatū vnquam sibi persuasisset, huic errori impietas videlicet cōsentanea fuit, vt homo principiū suæ beatitudinis à Deo nullū duceret: cumque idē summū hominis bonū hac caduca & mortali vita conclusisset, quasi post mortem hominis nihil esset futurum, huic alteri errori similis impietas cōsentanea fuit, vt homo ad Deum beatitudinis suæ exitum non referret: nec ab eo rectè factorum suorū præmium vllum expectaret. Neque verò solū eiusmodi sine legitimis carceribus, & sine legitima meta (quemadmodum dixi) curriculum instituit, sed ita tortuosum, asperum, & lubricum instituit, vt in eo athleta nullus sine lapsu grauissimo, periculosissimoque certare possit: neque quisquā beatus Aristotelis beatitate futurus sit, qui non idem sempiterna miseria & infœlicitate miserrimus & infœlicissimus sit futurus: atque adeò homini Christiano magnæ non solū temeritatis, sed impietatis culpa verenda est, si quis à tali philosopho Christianæ veritatis præsidium vllum petendum existimet. Sed hæc suis locis melius à nobis disputabuntur. Quare ad Aristotelem de beatitudine hominis philosophantem veniamus.

Alqui Aristoteli 7° 8° 10° et sic. hōi felicitatem potissimè ex diuina felicitate expendit: sed dedit: si huius felicitati inuenit & certum nouit, ita p^o mi hōi creatū nō no uit: affirmant autem oīa à Deo pendere & orta esse. 7. 12. metaph.

Et huius suæ felicitatis præsidium leges & iustitia à Deo legi nō ab Aristotele et hinc patet: si tū bsc uerū ad libm̄ Euangeli- ci felicitatis examinauerit, intelliget nō multū ab eo dissentire, tū ab eis vt impietate hæc ratione uisam & temeritate ueritate: vt suis locis ostendat: ~

Primus Aristotelis Ethicus

LIBER AD NICOMACHVM, DE BEATITVDINE HOMINIS, AB AVDOMARO TALÆO EXPLICATVS,

A D

CAROLVM IOTHARINGVM Cardinalem Guifianum.

¹ *Mnis ars, omnisque doctrina, omnis actio, pariter & deliberatio, ad aliquod bonū referri videtur.* Cap. i.

² *Itaque præclare veteres bonum defini- bant, quò referuntur omnia.* ³ *Fines autem inter se hoc ipso discrepant, quòd alij sunt actiones, alij præter has opera quedam.*

⁴ *Ac quarum rerum præter actiones alij fines sunt, in his opera suapte natura sunt actionibus excellentiora.*

⁵ *Cum verò multæ sint actiones & artes & scientiæ, multi sunt etiam diuersique fines: medicina siquidem sanitas, artis fabricandarum nauium nauis, disciplina militaris victoria, prudentiæ domestica & familiaris opes.* ⁶ *Quæ autem artes aliqua vna facultate continentur (vt equestri disciplina ars faciendorum frænorum, & cetera quæ circa instrumenta equorum versantur, & hæc ipsa equestris disciplina militarisque omnis exercitatio imperatoris arte & facultate, nemque*

a. iij.

Bonum

alia aliis) in his omnibus fines earum quae principatum tenent, subiectarum & inferiorum rerum finibus sunt anteponendi: illorum quippe causa etiam hi expetuntur. Ac nihil interest an actiones ipsae sint fines actionum, an aliud quidpiam, quemadmodum in commemoratis artibus & disciplinis.

Cum hoc libro duntaxat propositum esset Aristoteli hominis felicitatem definire, idque totum definitione non solum clara & perspicua, sed illustri & magnifica fieri potuisset, Aristoteles argutius & callidius multo quam verius & facilius quaestionem hanc & disputationem multis rebus minime necessariis oneravit, quas intelligentia memoriae causa tres in partes dividimus, Praemium, Reprehensionem & Confirmationem. Praemium quatuor quaestiones habet, sitne aliquod summum hominis bonum. Cuius doctrina sit. Qua ratione docendum. Quis eius doctrina idoneus auditor. Prima quaestio generali summi finis definitione confirmatur: Syllogismus connexus est primus,

Siquis est summus rerum expetendarum finis, propter quem cetera omnia expetantur, in eo summum est hominis bonum: Aliquis autem est summus rerum expetendarum finis: Quare summum est aliquod hominis bonum.

1. Conexa propositionis ratio praecedit, natura & distinctione finium amplificata. Omnibus, inquit Aristoteles, hominibus qui consilio, iudicio, voluntate rem quampiam suscipiunt & efficiunt, bonum aliquod propositum est: Ut Medico procuratio sanitatis, Philosopho inquisitio sapientiae, Oratori actio causarum civilium, Historico historia, Poetae carmen: & de ad leviores artes veniamus, sartori vestis, sutori calcem, textori tela, agricolae messis. 2. Itaque veteres non inepte Bonum & Finem una & eadem definitione includebant, quasi utriusque una esset notio, idemque bonum diceretur esse quod finis, cuius gratia quidque fit. idque ex Philebo Platonis sumptum videri potest, ubi Socrates finem proprie bonum censet appellandum. Quod, inquit, tale est, ut eius causa fiat, quod semper ad aliud refertur, id in ratione boni collocatur: quod vero alterius causa sit, in aliam sortem, ut optime, reducendum videtur.

3. Finium autem divisio hic manca & imperfecta est: non enim finis omnis aut iniquus, id est actio, aut ignovus, id est opus, est: sed tertium genus longe praestantissimum in hac distributione desideratur: ut dixi dico, id est

Atqui si ista amio expedita no erunt inuritia. & supra cum vtro pfectim pto qui p sua ma q' olim pl' ze in ai di putatum infirmat.

Textum Suis Expl. actioni in 5° Cap.

Aristoteles disputatio de beatitudine, ptes tres: pma cap 1° 2° 3°. Altera 4° 5° 6°, tertia reliquis cōtineta. Sed pma, quatuor sunt q' pma 1° 2° 3° 4° conuincit sunt. 3° 4° 3°. vid. fin 3° est syllog' q' pma initio 2° e' disposita, sed c. 1° illud tractat.

Boni & finis eadem Verborum definitio, sic fit p Arist' bonu cu' fini coniungit, ut 3. 1. phis. 3. 1. Metaph. 5. 1. de Partib. Anim.

Finium divisio. 9. 9. metaph.

contemplationem, quam ab Aristotele de industria praetermissam esse arbitror, ut hac reticentia, & velut instructu cuniculis postea facilius ad oppugnandam sententiam Platonis ingrederetur, qui beatam hominis vitam in Idea posuit: & in Philebo vitam in contemplatione positam omnium diuinissimam & perfectissimam esse docuit. Esse autem finem aliquem deoconcludit Quintilianus in artium diuisione docet, quas ex triplici fine distinguit, cognitionis, actionis, & operis: & Aristoteles ipse in topicis cum agit de ornatu, simili artium diuisione utitur. Quinetiam in his ethicis libris felicitatem hominis non in actione tantum, sed etiam in contemplatione postea statuet. Itaque Aristotelis testimonio tertium finem deoconcludit ad explendam partitionem apponere debemus.

4. Recte autem praecipit opus esse melius actione, cum operis causa actio suscipitur: semper enim in causis principis loci finis obtinet: ut domus adificatione melior, & messis agricultura, & tela textura, & vinu racematione.

5. Fines deinde inter se dupliciter distinguuntur: prima distinctio est natura & rationis, quae sua cuique & propria tribuitur: ut enim artes, sic artium fines inter se discrepant: sed exempla quae hic adhibentur, minus idonea sunt: non enim finis medicina est sanitas, sed adhibere ea quae valent ad sanandum, ut finem sit adeptus medicus, etiam si non sanarit: Neque enim (ut in Topicis ait) vel orator omnibus modis persuadere solet, vel medicus sanare, sed si nihil praetermiserit eorum quae adhiberi possint, tum denique & peritum eum & artificem iudicamus. Et Quintilianus, Tendit quidem, ait, ad victoriam, qui dicit, sed cum bene dixit, etiamsi non vincat, id quod arte continetur, efficit: nam & gubernator vult salua naue in portum peruenire: si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator, dicetque illud notum, Dum clauu rectum teneam: & medicus aegri sanitatem petit: si tamen aut valetudinis vi, aut intemperantia aegri, aliove quo casu summa non contigit, dum ipse omnia secundum rationem fecerit, medicinae fine non excidet. Nec rei militaris finis est victoria, sed facere omnia quae ad vincendum pertinent. Idemque de diuitiis & opibus in prudentia familiari iudicandum est: potest enim idem optimus esse paterfamilias & pauperrimus.

6. Secunda finium distinctio versatur in contentione dignitatis, eaque magnam lucem ad propositionem proximi syllogismi asseret: nam si demonstratum fuerit in finibus veluti in scalis certos esse gradus, ut alij inferiores, alij superiores sint, & superiores semper inferioribus esse meliores, perspicuum erit omnibus, si quis summus sit rerum expetendarum finis, supra quem animo & voluntate altius ascendere non possit, hunc ipsum optimum esse & perfectissimum, in quo vita hominis beata versetur. Quamobrem primi a. iij.

7. Fini ex Aristotele ita diuidata: 1. Eireneia abbo e' 2° opus 3. alius Medicus alij militaris 4. Deniq' cuiusq' artis p'prie 5. alius inferior, alio superior, sed 6. hic melior & p'prie hic inferior.

Arist' beatitudinem dicitur: Et altera beatitudinis: huius visio est facit u' huius, altera diuina ex eo qd in huius diuina est: illa opati e' de virtutibus: sed huius ad expmendu' p'prie huius, hanc diuina: q' in cōmplat' huius est: & perfectio beatitudinis: rōem continet, cu' ista altera sit imperfecta. Thom. 1. 2. q. 3. ar. 2. ad 4. & 5. ar. 2. vbi dicit in reali p'prie: me collocaat Aristot' & vbi opatum vocat: dicit 2^a sit: q' cōmplat' 6. 10. ethic: na' q' hic in illis opat' est: In igit' hoc loco athonis nō deoconcludit: quia ff Arist' Cap. 2. lib. 1. 3. 7. pol. attendit cōmplat' actiōis Cap. 17. li. 2. quādam esse:

7. Vbi finis duplex est alius est q'dam, alius ipsius rei cōsignatio aut possessio. Thom. 1. 2. q. 2. ar. 7. & q. 3. ar. 1. de p'prie logi Arist' de posteriori Talo m.

Hanc q' Arist' dicitur & expm' bonoz disputat 2. 7. 1. 2. q. 1. ar. 4. & ar. 5. vni' m' ad nō p'prie cōcludit: qd ex huc e' diuisione cōcludi' nō multo fines ad vni' t' d' cōt' hōm' referuntur:

capitis disputatio ad hanc conclusionem perducta est, ut cum animus hominis in rebus expetendis semper aliquem finem & bonum spectet: fines autem varij multiplicesq; sint, atque ita inter se affecti, ut à superioribus inferiores dignitate vincantur, nemo dubitare possit, quin summus rerum expetendarum finis, idem optimus & perfectissimus sit. His itaque iactis fundamentis ad primam questionis explicationem veniamus.

Cap. 2.

Ac si quis est ultimus extremusque rerum agendarum finis, quem propter se, & cetera propter ipsum expetenda ducimus, (neque omnia propter aliud optamus: sic enim res serperet in immensum, & inanis vanaque nostra esset appetitio) constat illum esse rerum expetendarum extremum, summumque bonum: cuius cognitio perceptioque magnam commoditatem ad vitam & mores recte conformandos continet: ut tanquam sagittarij proposito nobis signo certius ad id quod opus est, contendamus. quæ cum ita sint, diligentia nobis adhibenda est, ut ipsum summum bonum, quid tandem sit, & ad quod genus scientiæ facultatisque pertineat, summam complectamur. Ei verò scientiæ, quæ reliquis imperat, maximèque præstat subiecta videri potest, cuiusmodi est doctrina civilis: hæc enim, quæ artes sint viles Reip. & quas quisque civium discere debeat, & quatenus, instituit: atque etiam clarissimas nobilissimasque disciplinas, ut eloquentiam, artem militarem, & domesticam scientiam, huius legibus imperioque subiectas videmus. Quod si reliquis artibus velut administris vitur, quarum vis omnis actione cernitur, sancitque legibus & institutis quæ sunt illis faciendæ, prohibetque contraria, hæc profecto doctrina civilis certo fi-

ne cõclusa definitaque, reliquarum disciplinarum fines amplexabitur, ut in illo summum perfectumque hominis bonum constituendum esse videatur. Quauis enim eadem sit ratio eorum, quæ tum in singulos ciues, tum in vniuersam Rempub. conferuntur, at Reipub. tamē causam suscipere, eamque summo consilio & studio tueri, maius quiddam perfectiusque est: optandum enim nobis est, ut etiam de vno, soloque ciue bene mereamur: at verò genti ciuitatibusque multis consulere longè præstantius & diuinius existimandum est.

Homines ignari & dialecticæ & sententiæ quæ tractabatur, librum hunc in certa & propria mēbra non diuiserunt, sed imperitorum coquorum more discerpserunt: Superiore enim capite non plena sententiâ, sed illustratio duntaxat proxima propositionis continetur: cuiusmodi ignorantia hoc opus plerisque in locis diuisum ac dissipatum est: quas tamen capitum sectiones ideo secuti sumus, non quia probaremus, sed ne imperitis hominibus vitatam rationē lectionis huius perturbare videremur. Primus hic syllogismus ad leges artis concluditur, & ex partibus veris componitur.

1. Propositio perspicua est: inter enim philosophos & Christianos conuenit beatam hominis vitam omnium rerum maximè esse expetendam,

2. Et assumptio (quæ proxima parent hęc continetur) nihilominus aperta & probata omnibus est, quod exploratum sit omnibus in rebus expetendis aliquid esse extremum, in quo mens hominis conquiescat, nec ultra id ipsum appetitu & voluntate longius progredi possit. Hoc igitur ab Aristotele fundamentum rectè positum est, quo felicitatem hominis in summo ac extremo bonorum sine constituit: sed cetera nequaquam similia sunt, ut in examine totius disputationis apparebit. Nam cum ad explicationem & constitutionem summi boni descendit, tam procul aberrat ab eo quod inquirat, quàm qui maximè. Quem tamen philosophum miserandum iudicemus licet, qui in tanta cæcitate & caligine temporū veritatis lumen secutus non sit. At Christianos quosdam homines quis hoc tempore ferat, qui Aristotelis doctrinam falsam præsertim, & Christiana religioni repugnantem, tam sanctè, tamque religiose venerantur, ut eam non minus, quàm sacros, & à spiritu Dei dictatos libros approbent? Itaque in animaduertēdis huius Ari-

boni publici & in
diciuā & p̄stantissimæ

At primam q̄ hęc concludit
di' finē & fundamentum
posita, ut illud tractetur
& affirmetur.

Summū & syllog' huius
Cap' optata ex
initio habent
i. n. Altera n. 4. huius
si vero cap' 2. & 3.

Fundamentū disputatiōis
de felicitate huana rectè
vult Arist' reliqua q̄
& disij' q̄m ab eo aut
vulgione & Christiana
non dissentire sui loci
Tale ostendit:

stotelea disputationis erroribus, nō tam mihi certamen erit cum Aristotele, nisi cum aut aperte veritatem Christianā oppugnare, aut Platonem mali-
tiose calumniari videbitur, quā cum huiusmodi hominibus, qui mani-
festissimam Aristotelis impietatem vel aperte defendere, vel distinctū-
culus quasi prastigiis quibusdam pratexere gloriosum & praclarum esse du-
cunt. Nam si Aristoteles hoc tempore à mortuis excitaretur, eaque opinione,
quam de Deo & Christo habemus, imbueretur, confestim decreta sua tolle-
ret, penitusque damnaret, quae inepti quidam Christiani stultissime probant,
& pertinacissime sequuntur. 3 Verum ne segnes tardive sumus
ad percipiendam moralem de beata vita philosophiam, Aristoteles in ipso

Excitat auctoritas A
ristotele ad contempla-
tionem summi boni: →

statim sui operis vestibulo nos inuitat, & quantum profit hęc ad bene &
beate viuendum, ostendit similitudine sumpta à sagittariis, qualis ferè est
apud Persum, satyra 3,

Est aliquid quò tendis, & in quo dirigis arcum?

An passim sequeris cornos, testaque lutoque

Securus quò pes cadat, atque ex tempore viuus? Cicero quoque hanc disci-
plinam vtilē docet, quòd per eam certius & facilius homines ad beatā vi-

Lib. 5. de fin. tam perueniant. Summum bonum, ait, si ignoretur, viuendi rationem igno-

rari necesse est, ex quo tantus error consequitur, vt quem in portum se reci-
pian, scire non possint: cognitū autem rerum finibus cum intelligitur quid
sit & bonorum extremū & malorum, inuenta vite via est, conformatio-
que omnium officiorum. 4 Atque hac de prima huius proxiimi qua-
stione, quam sequitur deinceps secunda, Cuius doctrina sit explicare sum-
mum bonum, quae ex adiunctorum loco declaratur: syllogismus conne-
xus est primus,

Si doctrina civilis reliquarum artium princeps est, eius munus erit
explicare quid sit summum bonum:

Ciuilis autem doctrina reliquis artibus & disciplinis praest:

Huius igitur munus erit explicare quid sit summum bonum.

5 Complexio primo loco adhibetur, Assumptio secundo, Propositio
postremo. Sed hic Aristotelis syllogismus parum distinctè rem propositam
concludit: nam alios nobis ethicos, alios politicos libros describit: & in se-
ptimo politico, cum ethica doctrina summam quandam repetit, ait eam do-
ctrinam in politicis alienam esse, & alieno loco tractari, vt Aristotelis iu-
dicio duae disciplina videantur, politica & ethica, & praeceptis distincta.
Interpretes tamen civilis facultatis nomine, disciplinam moralem putant
intelligi: quia vt Grammatica est praecipere de loquendo: Dialectica de dis-
serendo: sic ethica artis de beatè viuendo. Et certè tota Aristotelis politi-

ca doctrina nihil aliud, quam sum & exercitationem ethica continet, de
ciuitate & ciuibus, deque ciuitatum rectoribus: id est, de schola, de disci-
pulis, deque magistris beatae vite: sed hoc Aristoteles parum perspicue di-
xit: itaque locus hic sic intelligendus est, quasi diceret Aristoteles, vt grā-
matici est praecipere de grammatica, & rhetoris de rhetorica: sic politici de
ethica: quia vt illi sunt exercitatores artium suarū, sic politici morū. Itaque
ciuilē facultatē ceteris artibus imperare, sic POLITICOS intellige, quasi dice-
retur reliquarū artium hominib' à ciuili facultate beatè viuendi leges tradi.

6 Propositionis connexa Aristoteles rationem aliquam reddere co-
natur, quae quidem vera est, sed ad rem parū facit. Non enim sequitur, si iu-
uare Rempublicam maius quiddam & perfectius sit, quā singulos, vt do-
ctrina ciuili beatae vite leges & praecepta contineat & praescribat. Hattenus
de duabus primis exordij partibus: deinceps Christianos admonitos ve-
lim, vt Aristotelea auctoritatis opinione remota, simpliciter quid ab Ari-
stotele diceretur, mecum ipsi diligenter & attentè considerent, & intelligant
quot & quanti lapsus sint in reliqua parte disputationis, & quā temerè
& inconsideratè non solum contra alios, sed etiam pro seipso de beata ho-
minis vita differat.

Atque haec quae à nobis instituitur de summo bo-
no disputatio, quoniam ciuili est, in his rebus versatur:

1 cui satis abunde copiosèque factum fuerit, si quate-
nus rei natura feret, explicabitur: 2 non enim in om-
ni arte & institutione, accurata explicationis diligen-
tia, limatàque subtilitas postulanda est: quemadmodum
nec in his rebus quae opificum manibus & instrumentis
tractantur. 3 Atqui res honeste iustaeque, de quibus sciē-
tia, ciuili disputat, tantam habent varietatem, tantūm-
que errorem hominibus adferunt, vt legibus & institu-
tis hominum valere, non natura, & vi sua constare vi-
deatur. 4 Saepè etiam opinio de bonis nos inducit in er-
rorem, quòd ex his multa incommoda detrimentaque
nascuntur. Alios enim diuitiarum copia, alios vires ipse
corporis peruerterunt. 5 Quamobrem si quis de summa

Politici operatur quādam doctri-
nā de morib' ut sit an poli-
tica ab ethica distincta: &
alia sunt praecepta magis ciuili qm
alia xij. vt ex politico collat.

Imo hęc vō vera est & in
cōcludit: cōmplexio. n. pp. sum-
mi boni explicatō ciuili doct. n.
attribuit qd principi tenet:
cū c. i. extremū finis & sum-
mi facultati & arti videtur
but: p. n. p. n. h. h. h. h.
Et qd politici bonū in quo
parita i magis sit qd diuini.

Cap. 3.

2^a 2^a 2^a

beata vita differere velit, is hoc tantummodo requirar, ut quacunque res inciderit, quæ sit ratione explicanda, eam non exquisita quadam subtilitate, sed summatim cursimque declaret: & si de rebus quæ frequenter accidunt, ei dicendum sit, simile genus orationis, id est nõ constans, sed vitunque probabile sequatur. Eadem ratio valere debet in omnibus rebus quæ oratione tractantur:

est enim hominis bene & liberaliter instituti eatenus in singulis rebus, quæ ad docendum propositæ sunt, accuratum genus orationis flagitare, quoad rerum natura ferre possit. Simili nanque ducuntur errore & qui mathematicum verisimilibus argumentis disputatæm probant, & qui ab oratore necessarias constantisque probationes requirunt. ⁷ Atqui quam quisque rem nouit, de ea bene iudicat, eiusque satis idoneus iudex & arbiter est. De singulis itaque rebus recte statuet, qui fuerit in singulis diligenter exercitatus: atque in summa de omnibus, qui fontes omnium rerum scientia & cognitione complexus sit: quæ causa est cur ad audiendam, percipiendamque doctrinam civilem non sit aptus atque accommodatus iuuenis, ⁸ quippe qui abhorreat ab his officiiis quæ ad institutionem humanæ vitæ, morumque spectant, de quibus hæc nostra omnis habetur oratio. Iam verò cum impetu quodam animi & perturbatione feratur, non ratione & iudicio utatur, frustra & inutiliter sese ad eam disciplinam audiendam & cognoscendam comparabit: propterea quod huius artis finis mancus & imperfectus est, nisi virtutis actio cognitionem, contem-

plationemque sequatur. Nihil autem interest, an sit ætate iuuenis, an iuuenili temeritate ducatur & insolentia: nõ enim in ætate vitium inest, sed in perturbatione vitæ atque rationis. Itaque huiusmodi genus hominũ nullam solidam atque expressam utilitatem ex cognitione civilis doctrinæ percipiet: quemadmodum nec impotentes, qui suis cupiditatibus & voluptatibus obtemperant. At his, qui vagos & inconstantes appetitus animi rationi obediētes effecerint, doctrina beatæ vitæ admodum frugifera & utilis erit. Ac de auditore quidem, & qua ratione intelligi debeat, & quid nobis his libris tractandum sit, hæctenus præfatum, primoque loco dictum sit.

Hoc tertio præfationis capite tertiam questionem de genere docendi expedit. Ac ne quis ab eo certus & tanquam ex oraculo aditas sententias de beata vita & virtutibus requirar, videtur Academicam prudentiam retinere, & tacitam ignorantiam suæ significationem dare voluisse.

¹ Dicam, ait, de moribus, non exquisita quadam subtilitate ac veritate rationũ. quomodo igitur ex cõmuni hominum opinione, quid ita? quia quid bonum, quid malum, quid iustum, quid iniustum, quid utile, quid inutile sit, animo complecti, ac verè iudicare vix possumus. Tanta siquidem est varietas opinionum, tantaque dissimilitudo, ut quod aliis bonum, idem aliis malum esse videatur: nec tantum singulorũ hominum priuatim, sed etiam singulorum populorum publice varios & diuersos mores esse constat. Continentiam enim Lacedæmonij probant, quam Sybaritæ repudiant. Itaque cum probabilia tantum sint, quæ sequimur, probabilis oratione videndum nobis est. Syllogismus simplex sit primi generis, hoc modo:

Res, de quibus agitur, probabiles tantum sunt: i. nõ dicitur & vnus

Oratio debet esse similis rebus, de quibus agitur: modi semper.

Satis est igitur si probabilis fuerit oratio.

² Assumptio præcedit, de qua Plato, Quoniam, ait, in omni oratione In Timæo. cum his rebus, de quibus agitur, naturalis quadam & germana debet esse cognatio, cum de restabili & immutabili disputatur, oratio talis sit, qualis sit illa, quæ neque redargui, neque conuinci potest: cum autem ingressa est esse-

imo vero ut intelligamus fir-
mar quidam ei & cõstat
doctrinæ huiusmodi, sed q̄
cõfermenta popularibus nõ
exatissimi ratio ut alia
multa, accõmo danti tri-
dri in moralia præcipua inco-
tantia qd nõ semp eadem
& eodẽ m̄o sint. ut multos
supra. sed q̄ circũstantiis
nente. aliqui si doctri-
pba biliti & vna & babilis
sunt opio est nõ scientia.

Et, imitata quadam simulachra, bene agi putat, si verisimilitudinem consequatur. 3 Altera pars syllogismi iam pridem explosam & damnatam sententiam Pyrrhonis attingit, qui censebat nihil esse suapte natura bonum aut malum, sed vel legibus, vel consuetudine hominum, hoc vel illud tale videri: quod omnino falsum est: nec enim si in vitiis & opinionibus hominum multa sunt tenebra, varisque errores, ideo non constans & certa quadam beata vita & virtutis natura est, quam veteres philosophi humana opinione & cogitatione non comprehenderunt: nec Christiani homines suo ingenio, sed diuino consilio & monitu freti ad illius inuestigationem & scientiam peruenerunt.

4 Alter error (inquit Aristoteles) in bonis est, quod aliquando videatur obesse hominibus: quo argumento Stoici diuitias & commoda corporis a bonis reiciunt: diuitia enim nutrimenta sunt libidinum & flagitiorum: & robur detrimentum attulit Miloni Crotoniata, qui cum arborem discere vellet, ab eadem interceptus & intertritus interit.

5 Complexio vero est. Quare cum nihil sit in questione, quæ est de vita & moribus, certa veritate definitum & exploratum, sed omnis vita degen-
 6 Relabitur autem denuo ad rationem proximi syllogismi de ratione docendi: quam similitudine oratorum & mathematicorum illustrat. quo in loco oratores causidicos appellat, qui aut apud iudices, aut apud prætores, aut apud populum causas dicunt, quales nostris temporibus in foro aduocatos appellamus: qui tamen (pace philosophi dixerim) & possunt aliquando, & nonnunquam solent vti necessariis rationibus: quemadmodum ex Ciceronis & Demosthenis orationibus apparet. Itaque vulgaris & scholastica magis quam vera est opinio: quam Aristoteles in rhetoricis suis, cum a veteribus accepisset, amplificauit, & posteris in hac re, sicut in aliis, errandi occasionem præbuit.

7 Quarta questio sequitur de auditore philosophiæ moralis, quis sit idoneus, & quis non sit: unde duo syllogismi existunt: primus sic,

Quam quisque rem nouit, de ea bene iudicat:
 Vir bonus longa vsu vitæ peritus mores nouit:
 Quare vir bonus de moribus recte iudicabit. Secundus autem sic:

8 Qui ignarus vitæ cupiditatibus suis obsequitur, is non est idoneus auditor:

Iuuenis expers officiorum cupiditates sequitur:
 Iuuenis igitur non est idoneus auditor.

quis dubitat Aristoteli
 uilliam virtutes
 ut huius contentione
 ut sicut in eadem se
 est, si virtuti non sit
 contentus & firma non
 aut h' arbitrio cuius
 mutata. sed virtuti ma
 libus & in huius
 mutata, sed huius
 Aristoteli in tempore
 legu ead' sunt sed sit
 non nisi in tempore
 & non erat, ex lege & sta
 tuto: ut esset de iuueni
 ab ea' cur' dabo p'ri
 criptis.

Vere orator ad popu
 lum plura popula
 ribus vti & vobis
 anglic.

4° Proemij

legi hui
 virtuti
 subuolu
 de iustici
 ad
 libidina
 te, robor
 aut fecti
 diuina
 fact enim
 ipsa non
 ni p'ri
 re, q'is
 & huius
 So n'it
 robor

Sed tamen hoc argumentum male ad iuuenem accommodatur, aliudque est rem nosse & diiudicare, aliud vtiliter audire & discere: nec artes traduntur doctis & peritis, sed indoctis: & inuenta est medicina, agrorum causa: philosophia autem est medicina animorum. Itaque prælarè Cic. Qui vero, inquit, probari potest, ut sibi animus mederi non possit, cum ipse medicinam corporis animus inuenerit? cumque ad corporis sanationem, multum ipsa corpora & natura valeant, nec omnes qui se curari passi sunt, continuo etiam conualescant, animi autem qui sanari voluerint, præceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur, est profectò animi medicina philosophia, cuius auxilium non ut in morbis corporis petendum est foris, omnibusque opibus viribusque, ut nosmetipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. idque ipsum Horatius confirmat:

Feruet auaritia miserâque cupidine pectus?
 Sunt verba & voces, quibus hunc lenire dolorem
 Possis, & magnam morbi deponere partem.
 Laudis amore tumes? sunt certa piacula, quæ te
 Ter purè lecto poterunt recreare libello. Et quid Euangelium Christianum, quæ est vera philosophia, proficitur aliud aut pollicetur, quam medelâ & sanationem animorum? An Christus se ad vocandos iustos, non potius ad consolandos & in viam reducendos iniustos ex illa caelesti vita in hanc humanam venisse confirmat? quid de legumlatoribus antiquis, qui primi fuerunt magistri morum, doctoresque vitæ, dicam? bonisne hominibus eos tulisse leges arbitramur? at vir bene moratus legibus & præceptis omnino non eget. quibus igitur? malis, opinor, ut hi laude & premio ad honestatè adduceretur: ignominia & supplicio ab omni improbitate & vitiis arcerentur. At non potest, inquires, iuuenis de moribus iudicare: nec aegrotus de morbo suo potest astimare: accedet tamen nihilominus ut ille, ad medicum, ita hic ad philosophum. At perditus & dissolutus est. Quæquamne adeo dissolutus putas, ut nulla ratione colligi possit? Nam, ut ait Horatius,
 Inuidus, iracundus, iners, vinosus amator?
 Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit,
 si modo cultura patientem commodet aurem.

Polemo Atheniensis, iuuenis aetate & moribus, adolescentiam agebat in deliciis & voluptatibus: & in lustris, popinis, conuiujs, locis omnibus ita se gestu, incessu, sermone gerebat, ut non solum petulans, sed perditus & desperatus omnino videretur. Verum cum ebrius & fertis redimitus cum sociis & ministris libidinum suarum scholâ Xenocratis philosophi ingressus esset, audita eius oratione de temperantia laudibus, sic repente affectus & mu-

ed. Paulus inquit iustus non a legum posita. i. i. iustis, quæ sine ipsa legi ipsi prescribunt sibi legem & vitam bene & beate viuendi, at legi posita tenet & obligat iustus quæ impie non estate turbant affirmauerunt.

Aristo idoneus Ethic au
 ditus appellat, qui ita
 sit affectus ut non
 Tuscul-3. frustra & inutiliter
 audiat, sed ad eum
 profecto mori
 me. quidam dicit
 vero aegrotus non obit
 tanti medicina est
 inutiliter sui & vicia
 iuueni expugnabit
 In epist. & qui affectus ad
 gonia impellat
 Talis ostendit ei
 et ut viliem, qui quæ
 scit & turbantibus
 inatatis vitæ, in quæ
 audit obsequium va
 lio: quæ Aristoteli non
 negat, negat aut in u
 viliem qui ad huc se
 g'itur affectus sic
 ad hunc conuertit
 quæ ludis regnarunt
 cuius: sic prohibet
 margaritas. i. enan
 g'era doctrina pacis
 In epist. i. expugnabit & vi
 eius implicat h'ibus
 & p'dicari: vitiosus
 igit qui vlla mouit pa
 ret non diuiti affectibus
 & i'o h' vbiq' ta' l'ua
 gelicæ doctrinæ idoneus au
 ditus est.

tatus est, ut mox ab hisce cupiditatibus adoleſcētia ad studiū virtutis traductus fuerit. Qualem vero medicum eum putaremus, qui ianua & domo sua agrotis interdiceret? Præterea cum philosophia moralis vna & eadē sit & singulorum hominum & vniuersorum, siue in solitudine, siue in familia, siue ciuitate, aut quauis omnino societate viuant, ut Aristoteles ipse in Politicis docet, & cum morales ciuilesque leges vniuerso hominum in ciuitate viuētiū generi à legislatore, id est, magistro ciuitatis & doctore, promiscuè & communiter tradantur, ridiculum est querere, qui sint in ciuitate legum idonei auditores, quasi non vna sit communis omnium & bonorum & malorum doctrina, non vna schola, nō vnus magister. Quamobrem iuuenes à philosophia non satis iusta ratione reuicit Aristoteles. Hactenus in Aristoteleam fœlicitatem quadripertita prolusio fuit, quam magna ex parte vitiosam esse ostendimus. Quāuis enim primum quæstionis caput apta ratione & argumētatione cōclusum sit: tamen vitiosa finiu partitione & minus idoneis exēplis inelegerit est expletū, & secundū caput de doctrina ciuili parū distinctē cōcluditur atque exponitur: tertiu autē magis tolerabile, quod Aristotelis ignorantiam de natura bonorum & malorum testatā prodit: sed quartum de idoneo auditore philosophia moralis adeo durū & absurdum est, ut non tantū ab opinione omnium abhorreat, sed cum exemplis dicta perspicuis, & cum ipsa veritate manifestissimè pugnet.

Cap. 4.

Ut igitur ab ipso capite repetitam rem prosequamur, cum omnis scientia & deliberatio ad aliquod bonum referatur, dicendum nobis est, quid sit scientiæ ciuili propositum, quodue sit rerum agēdarum extremum summūque bonum: ¹ de cuius nomine ferè inter omnes conuenit, cum beatitudo ab eruditis pariter & imperita multitudine appelletur, & hominem bene viuere rectēque agere, idem quod beatum & fœlicem esse existimetur: at verò quā sit beatitudo, magna sanè dubitatio & controuersia inter vulgus & doctos homines existit. Alij enim beatitudinem re quapiam illustri, & in clarissima omnium luce posita definiunt, ut ² voluptate, ³ diuitiis, gloria. Alij aliud esse arbitrātur: saepe

etiam vnus atque idem mutata opinione modò hoc, modò illud summum bonum statuit, ut cum est infirma valetudine, sanitatem: cum pauper est & egenus, diuitias. ⁴ Qui verò mentem habent suæ ignorantia testem & consciam, hominem magnificè & sapienter ea dicentem, quæ ingenij captum longè superant, satis admirari non possunt. ⁵ Aliis etiam beatitudo, præter alia multa, videtur aliquid esse sua vi naturæque bonum, quod omnibus causa sit, cur bona dicantur. ⁶ Verum si omnes de summo bono sententias exquirere, perscrutarique velimus, superuacuum & inanem laborem suscipiemus. Satis erit præclaras & insignes recitare, & quæ aliqua probabili ratione defendi posse videbuntur. ⁷ Nec illud nos lateat, diuersas esse disputationes, & quæ à principiis oriuntur, & quæ ad principia progrediuntur. Præclare enim Plato dubitauit, atque hanc quæstionem attulit, vtra via tenenda esset in explicandis & tradendis artium præceptis: an quæ à primis initiis ad fines, an quæ ab iis ad prima initia duceret: quemadmodum in stadio ab iis qui præmia cursoribus proponunt ad metam, aut contrà à meta ad illos curritur. ⁸ Nam disputationis initium à rebus notis & perspicuis ducendum est, quarū duo sunt genera: alia siquidem sunt nota nobis, alia suapte natura. Ingrediendum autem est in hanc de summo bono disputationem ab iis rebus quæ sunt cognita & explorata nobis: ob eamque causam, si quis de rebus honestis & iustis, omninoque ciuilibus accuratè & studiose audire cupiat, is ingenuis moribus institutus, &

vsu virtutis excultus esse debet. Fundamentum enim percipiendae doctrinae est rem esse: quae si perspecta cognitaque fuerit auditori, quamobrem sit, & quibus causis probari demonstrarique possit, non admodum ille requireret: talis enim aut iam bonitate naturae quodammodo in mente consignata disciplinae principia continet, aut facile percipere complectique potest: at cui neutrum horum inest, audiat Hesiodum,

Omnia cui pandit mentis solertia, felix,

Qui videt ad finem via quae nos optima ducit:

Et bonus est, recte sequitur qui verba monentis:

Ast hebes & surdus, qui nec scit recta, nec vllum

Audit doctorem, vir inutilis hic sit & amens.

Absoluto proemio, & prima totius disputationis parte expedita, duplex argumentationis genus Aristoteles ad exquirendam hominis felicitatem sequitur, refutationem & confirmationem: ut illa quidem, quid non sit summum bonum, hac vero quid sit, facilius & planius ostendat: re tamen omni perspecta & cognita, Veritas ipsa clamabit omnes cum veterum aliorum (excepto uno Platone, qui in illis caecis suorum temporum tenebris aliquid verae & diuinae beatitudini consentaneum viderit) tum etiam Aristotelis falsas omnino, & ex damnatis scholis profectas esse sententias. Aggrediamur igitur ad refutationem huius instituti partem secundam, quam idcirco Aristoteles confirmationi praere voluit, ut reiectis & explosis non modo plebeis opinionibus, sed his etiam quae aliquam illustrem auctoritatem habere videntur, audacius ipse tanquam in arcem veritatis ascendat: hoc enim Aristotelis usitatum fuit (ut ex eius scriptis constat) quicquid alij dixerint senserintque, cuiuscumque modi id esset, non modo improbare, sed etiam vehementer oppugnare, videlicet ut hac arte solus inter philosophos sapiens haberetur.

Quod est igitur huius reprehensionis, quam instituit, initium? Cum de summo bono, inquit, agitur, in nomine ipso nulla, in re, magna solet esse dissensio: vulgus enim & homines eruditi communiter *ὁ δὲ ἀμύμονος*, id est felicitatem nominant. Sed cum quid ea res sit, queritur, magna contentione, & opinionum altercatione inter se communiter omnes rixantur. Et sum-

matim quidem docendi gratia sententia de summo bono ad duo genera reuocari possunt: quaedam enim fuerunt ignobiles & obscurae, quaedam illustres & celebratae, & magnis argumentis defensa. Prioris generis est, ut sita nitas, quae agrotis: ut diuitia, quae auaris: ut eruditio, quae indoctis summum bonum videtur. Unde Horatius ex opinione vulgi ait,

2 Si ventri bene, si lateri est, pedibusque tuis, nil
Diuitia poterunt regales addere maius. Item,
- omnis enim res,

3 Virtus, fama, decus, diuina humanaeque pulchris
Diuitis parent: quas qui construxerit, ille
Clarus erit, fortis, iustus, sapiens, etiam rex:
Et quicquid volet, hoc veluti virtute paratum
Sperabit magna laudi fore.

4 Philosophi vero quondam apud Graecos summa in admiratione fuerunt, sicut Magi apud Persas, & sacerdotes apud Aegyptios, cum ea sentirent & dicerent, quae longe essent ab imperitorum hominum intelligentia sensuque disiuncta. Posterioris generis sententia, quae in aliquo honore fuerunt, tres memorantur: prima voluptatis, secunda honoris, tertia idea, & quam Plato multis locis appellat bonum per se, & causam omnium bonorum, in eaque felicitatem hominis ponit, cum animus vinculis corporis solutus, in caelo aeterna sapientia contemplatione perfruitur.

6 Et sigillatim quidem, ait Aristoteles, sententias hominum colligere & recensere infinitum sit, fortasse etiam inane: quot enim homines, tot sententiae: & ut quisque est affectus, ita suis moribus convenientem felicitatem fingit, Cherea in amore, Gnato in ventre, Thraso in honore, Cræsus in diuitiis, Diogenes in mendicitate: itaque questio illa de finibus bonorum & malorum, inter homines adeo controuersa fuit, ut Marcus Varro diligens antiquitatis inuestigator animaduernerit ad ducetas octoginta octo sectas, non quae iam essent, sed quae esse possent, produci, ut scribit Augustinus: cuius etiam de tanta confusione & vanitate opinionum verba sunt. Innumera-

Lib. 1. Epist.

Saty. 3. lib. 2.

Lib. 19 de ciuit. Dei.

Eodem libro.

b. ij.

confusio: nec interest diaboli, qui rex est eius civitatis, quam contrariis inter se rixentur erroribus, quos merito multa Vanag. impietatis homines pariter possidet. Admonet igitur hoc loco diuus Augustinus, quod nos postea etiam clarè docebimus, philosophorum felicitatem, diabolicam felicitatem esse: vnde parum conuenit Christianis, cum veram beatitudinem à Deo diuinisque libris declaratam & expositam intellexerint, prophanā istam, & ut ait Augustinus, diabolicam felicitatem cum diuina permiscere atque confundere. Sed pergamus ad alia.

7 Deinceps facit digressionē de his, quae in arte dialectica praecipere docerique, in philosophia morali, sicut reliquis artibus, non doceri quidem, sed fieri tantū debuerūt. Querit de Methodo totius huius operis Ethici, quae & qualis futura sit: cuius institutionis declaranda gratia Methodus duplex ex auctoritate Platonis confirmatur: vna à principiis ad fines, id est, (ut Aristotelei interpretes aiūt) à causis ad res effectus: Altera superiori contraria à finibus ad principia, id est, ab effectis rebus ad suas causas: & vtraque conficitur similitudine stadiodromorum, qui & à carceribus ad calcem, & à calce ad carceres decurrunt. Plato autem de ratione docendi in Philebo, & in Phaedro hoc praecipit, ab vniuersis & generalibus rebus ad subiectas partes progrediendū esse, quò facilius tota res doceri percipi que possit: quibus tamen in locis neque diuisio Methodi, neque similitudo ista est.

8 Solut autem Aristoteles propositam quaestionem distinctione rerum notarum, quarum alia dicuntur nota & perspicua nobis, ut singulares, quae ad sensus nostros perueniunt: alia natura & simpliciter, ut genera & species, quae sola mente & cogitatione continentur. Ab illo autem priore genere rerum, quae sunt nota nobis, se auspiciari velle pollicetur, cum tamen contra omnino faciat: summum enim bonū primum ex causis inquirat, id est, mente humana & actione virtutis, in quibus maxima vis ad beatè viuendum sita illi videtur: deinde species virtutum, quae nos ad beatam vitam ducunt, via & ordine exequitur: & à generalibus ad specialia descendit. Quare ne dubitent Aristotelei vel definitiones illas rerum notarū huic loco repugnantes retractare: vel si pertinacius tueri ac defendere volent, exemplo totius operis auctorem hunc inconsideratā leuitatis condemnare, qui retrouersus, ac prorsus aliter atque instituit, docēdo procefferit, & à generalibus causis principis que beata vita ad res speciales vniuersam disputationem deduxerit. 9 Sed nescio quomodo Aristoteles à digressionē in digressionem digressus relabatur in superiorem errorem de idoneo & non idoneo auditore huius artis. Idoneum autem duplicem describit tribus primis versibus Hesiodi. Aut enim quid faciendū fugiendūque sit, per se no-

uit, aut rectè consulentibus facillè obsequitur: & reliquis duobus versibus quis non sit idoneus, ex contrariis indicat, qui videlicet neque rectā viuendi viam nouit, nec bene monentibus pareat: Cuius poeta sententiam T. Linius expressit his verbis, Sape ego audiui, milites, eum primum esse virū, qui ipse Lib. 2. consulit, quid in re sit, secundum eum qui bene monenti pareat, qui nec ipse Decad. 3. consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenij esse. Et Cic. pro Cluentio, Sapientissimum dicit esse eum, cui quod opus sit, ipsi veniat in mentem, proximè accedere illum, qui alterius bene inuētis obtemperat. Zeno autem Stoicus hanc sententiam per antistropheon sic immutauit, ut Diogenes ait, Lib. 7.

Καὶνος ἢ πανάριστος, ὃς εἰ ἀπὸντὰ πῖθεται:

Ἐσθλὸς δ' αὖ καὶ καὶνος, ὃς ἀντὸς πάντα νοῖσεν.

Ille quidem optimus, qui rectè monenti pareat.

Bonus & ille, qui per se nouit omnia.

Præstantiorem enim eum putabat, qui rectis aliorum monitis obtemperaret, quam qui suo ingenio quid optimū esset, in quaque re perspiceret: in hoc enim tantum esse laudem intelligentiæ, in illo etiā præclaram cupiditatem scientiæ & doctrinæ: hoc igitur quarto capite apparatus quidam est ad proximam refutationem, & dua digressiones: vna de methodo, aliena, & cui proprius in dialecticis præceptis locus est: altera de auditore planè absurda, & cui sensus, ratio, veritas ipsa denique reclamant.

Sed nos ad id vnde sumus egressi, redeamus: ratio Cap. 5. degendæ vitæ à multis hominibus inducta non abs re vulgus & otiosissimos homines in eam opinionem adduxit, ut voluptatem summum bonum esse putent. Itaque vitam deliciis affluentem, & voluptatum plenissimam diligunt: sunt enim tria genera vitæ, quæ digna videntur esse maxime, in quibus homines studium ponant, hoc primum voluptarium, cuius modò mentionem fecimus: secundum ciuile, tertium, quod in scientia & cognitione versatur. Ac imperita multitudo factis & moribus ad mancipiorum conditionem proximè traducta, belluarum more & ritu sensuum & corporis voluptates immanissimè consectatur, hac potissimum in-

ducta ratione, quod plerique principes, & in imperio constituti, eadem mollitie distillant, qua quidem rex Assyriorum Sardanapalus: ³ urbani verò & civilibus officiis implicati, gloria & honore beatam vitam metiuntur, propterea quod in obeundis muneribus Reip. consilia studiaque clarorum hominum ad laudem, ut amplissimam rerum bene gestarum mercedem reuocantur: sed tamen latius patet gloria, quam id summum bonum, quod quaerimus: ⁴ neque enim solum ad eos peruenit, qui coluntur, sed multò magis ad eos, qui colunt: Summum autem bonum (ut opinor) proprium est hominis beati, ⁵ atque ita constans & stabile, ut ab eo vix auferri queat: ⁶ praeterea ciues ingenui ideo cupidissimi sunt laudis & gloriae, ut aliis se viros bonos esse persuadeant. Itaque testimonio sapientium laudatorumque hominum propter virtutes celebrari cupiunt: ex quo satis constat eorum iudicio, virtutem esse laude praestantior, in qua constituendus potius videretur civilis vitae finis: ⁷ sed & ipsa multo imperfectior est, quam ut summum & absolutum bonum appellari debeat: ⁸ fieri enim potest ut is, in quo virtus insit, dormiat, aut honesta rationis officia penitus in vita deserat, ⁹ multa etiam acerba & graua patiat, & in maximas calamitates incidat: at quisquis ita fuerit affectus, eum nemo, nisi qui propositum aliquod in schola altercãdo tueatur, felicem, beatumque dixerit. Sed hac ipsa nunc omittamus: de his enim copiose disputatum est in his libris, quos ἐγκυκλιος inscripsimus. ¹⁰ Tertiũ ge-

nus vitae positum in contemplatione & scientia rerum deinceps nobis considerandum est: nam quod ad quaestuosorum, & lucro deditorum hominum vitam attinet, hi solent aliis auferre per vim, atque vndique rapere: nec in diuitiis sita est, quam quaerimus, beata vita: has enim solis emolumētis homines metiuntur: nec propter se, sed propter adiunctam speciem vtilitatis expectant. Quare potius in praedictis rebus voluptate, gloria, virtute, quas propter se diligimus, quam in diuitiis, quas propter vtilitatem optamus, finis bonorum querendus nobis esset: nec tamen in illis est, quantum ad eã confirmationem multae rationes allatae fuerint.

Sententiae de summo bono (sicut paulò ante monuimus) sic commodè & aptè ad intelligentiam diuidi possunt, ut alia dicantur ignobiles: quae quoniam eruditus hominibus improbabiles sunt, & per se leuitate sua reselluntur, ab Aristotele sine ulla reprehensione neglectae praetermissaeque sunt: aliae verò magis probabiles & illustres sunt, & à multis retentae & defensae, quae ex auctoritate triplicis vitae tripartito diuiduntur, ut prima sit voluptatis, quae voluptuosorum: secunda gloria, quae ambitiosorum: tertia contemplationis, quae Platoniorum patrocinio defenditur.

1 Voluptas multos patronos habet, qui existimant hanc nobis insitam inesse notionem, ut voluptatem natura duce sequamur, dolorem fugiamus: hi sunt plebei & imperiti, qui cum sensibus & corpore tantummodo valeant, quasi sint expertes animorum, solam corporis curam gerunt. Magnum hoc quidem est argumentum, quod à primis inuitamentis naturae ad amorem voluptatis rapiuntur: 2 sed eandem quoque opinionem magis auget & confirmat auctoritas clarorum & illustrium principum, quos in deliciis, & in confertissima omnium voluptatum varietate vitam degere vident: ita exemplis horum facile se in eandem erroris similitudinem illabi & deduci patiuntur: ut hoc verisimè à Platone sit dictum, quales in Republica principes sint, tales reliquos solere existere ciues. Talis fuit Sardanapalus Anacyndaridis, vel (ut alij scribunt) Anabaraxis filius, postremus rex Assyriorum vir muliere corruptior, quem inter domesticos scortorum gre-

ges muliebri habitu pensa trahere, & puellis omnibus mollitie corporis, & oculorum lascivia praeclere solitum, memoria proditum est: cuius fama & exemplum nō modo Assyriam, sed Graciam & Barbariam ad eandem vita rationem concitavit. huius epitaphium apud Ciceronem ē Gracis conuersum legitur, in quo gloriatur secum se omnes Assyria voluptates abstulisse:

Hac habeo, quae edi, quaeq; exaturata libido

Hausit: at illa iacent multa, & praecleara relicta.

Quid aliud, inquit Aristoteles, in bonis, non regis sepulchro inscriberes? Sed voluptatem dimittamus: nam si bestia loqui possent, eam propriam sui generis esse dicerent.

3 Secunda opinio de honore ab iis inducta est, qui se ad Rempublicam administrandam conferunt, cupiuntque ex rebus bene gestis immortalē gloria fructum consequi: vnde Virgilianum illud

- sed famam extendere factis

Hoc virtutis opus. His persuasum est omnia consilia, curas, vigilias, cogitationes, facta omnia ad gloriam nominis famamque referri oportere, ipsam verò gloriam nusquam: sed tamen honos in summo bonorū gradu non est, ut Aristoteles tribus argumentis confirmat, quae quò facilius intelligantur, disponenda nobis sunt: Primum sic,

4 Summum bonum proprium est eius, in quo inest:

Honos non est proprius hominis, cui defertur: quia etiam in honorante:

Honos igitur est non summum hominis bonum.

Ratio assumptionis admodum leuis est: non enim laus ea, quae viro bono defertur, in eum qui defert, recipitur: nec qui laudat alium, partem eius laudis, quam impartitur, sibi vendicat: sed qui laudat, ab obsequio & officio: qui verò laudatur, à virtutibus & rebus bene gestis laudem consequitur. Itaque tam proprius est eius, qui colitur, honos, quam propria virtutes eius sunt, propter quas colitur.

5 Secundum autem argumentum sic:

Summum bonum eripi non potest:

Honos eripi potest:

Honos igitur non est summum bonum.

6 Tertium & vltimum sic:

Summum bonum ad aliud non refertur:

Honos refertur ad aliud: expetitur enim virtutis causa:

Quare non est honos summum bonum.

Quid ais Aristoteles? Honorari cupit vir politicus, & Reipub. de-

ditus, ut bonus esse videatur? At ille (ut tute modo dixisti) felicitatē suam meretur honore & gloria populari. Quod si ita est, virtutem ad laudem, nō laudem ad virtutem referri putat oportere. Idq; praeclearē politicus ille Cicero confirmat: Nullam, ait, virtus aliam mercedem laborum, periculorūque desiderat, praeter hanc laudis & gloria: quae quidem detracta, iudices, quid est quod in tam exiguo vitae curriculo, & tam breui, tantis nos in laboribus exerceamus? Et alio loco, Itāne verò tantis in laboribus Caius Marcius periculisque vixisset, si nihil longius quā vitam termini postulabant, spe & animo de se & gloria sua cogitasset? at credo cum innumerabiles hostium copias in Italia fudisset, atque obsidione Reipub. liberasset, omnia sua secū vnā moritura arbitrabatur: non est ita, Quirites, neque quisquam nostrum in reip. periculis cum laude ac virtute versatur, quin spe posteritatis fructūque ducatur. Declarant idem rerum publicarum conditores, legūmque latores sapientissimi, qui ciues suos praemio & laude ad studium virtutis incitabant: quo argumento finem virtutis iudicabāt potius honorem sibi fuisse, quā contrā, honoris virtutem. Et de honore quiaem hactenus.

7 Oblata autē digressionis occasione breuiter de virtute, cum eā refutandā minime sibi proposuisset, disputat tamē Aristoteles: in qua negat positam esse beatam vitam, idēque scribit lib. 10. huius operis: sed tam inconsiderata est rationum leuitas, ut permirum sit, tam stultas ineptias ei philosopho in mentem venisse, qui solus in philosophia regnare velit: rationes eius simpliciter ac separatim disponam, & ad singulas ex ordine respondebo: Prima igitur est,

8 Summum bonū in dormiente, aut nihil in vita agente esse nō potest:

Virtus in dormiente, aut cessante inesse potest:

Virtus igitur non est summum bonum.

Secundum caput tuae propositionis quod sumis (nihil agentem beatum esse non posse) tibi assentior o Aristoteles, ne pigros & desidiosos de beata vita bene sperare iubeam: sed illud primum vereor ut tibi audeam concedere: Virtus enim quemadmodum cessare possit in homine, qui sit eius compos & particeps, non intelligo: an quia in somno suas actiones intermittit? at ne in vigiliis quidem liberalitas assidue dabit: nec fortitudo sine vlla intermissione in periculis magnis & arduis versabitur: nec tamen ob eam causam vtrauis harum otiosa erit, praesertim si cum res & tempus postulabit, officio fungatur suo. Itaque neque vir liberalis quandiu vigilabit, sandiu manum ad crumenam admouebit, ut perpetua & assidua largitione liberalitatis laudem retineat: nec vir fortis gladium semper euaginatū, & hostibus obiectum tenebit: sed si cum opus fuerit, vel ille largiatur, vel hic sese

Pro Archia
poeta.

Pro Rabirio.

Tusul. 5.

Libro 10.
Aeneid.

periculis dedat, neuter horum cessator, sed diligens & studiosus virtutis existimabitur. Quid igitur potes adferre, quomobrem virtus in homine cesset, & prorsus ab omni munere vacet? a: quia multis praesidiis & adiumentis eget: incidunt autem aliquando tempora eiusmodi, ut his omnino destituta sit? at virtus prater se & vires suas nihil requirit: sapientia enim ars bene viuendi in se tota conuersa est, nec (sicut reliqua artes) ad se tuendam externis adiumentis indiget: quod, ut copiose, sic Christiana religioni conuenienter & apte à Stoicis disputatum est, à quibus Aristoteles vehementer hoc loco vexatur, & dormire somniareque dicitur, quod actio virtutis tota animo contineatur, non corporis aut fortuna instrumentis: & finis perfectioque virtutis in hominis potestate sita sit, non in euentu fortuna. At non potest, inquires, liberalis esse, cui facultates defunt: imò verò pauperrimus idem & liberalissimus esse potest: & hac virtus nō in arca, sed in animo est: firmaque largiendi & constans voluntas, liberalitas à sapientibus hominibus verè iudicatur, non ipsa plumbeorum vel arcorum nummorum supputatio. Quomobrem prima illa Aristotelis ratio de virtute iaceat prorsus ac intereat necesse est. 7 Secunda autem nihilo languidior & imbecillior apparebit: quam sic argumentatione perspicuam facere licebit:

Summum bonum non potest esse in miseris:

Virtus potest esse in miseris:

Virtus igitur non est summum bonum.

O mirificum atque egregium disputatorem! quis enim ex tot collegiis & sodalitiis philosophorum tibi dabit virtutem esse in miseris, prater tui similes, qui te superstitiosius, quam par est, admirantur? ne Epicurus quidem, & tota illa Epicureorum familia, quauis sit mollis & effeminata, tibi dabit: cesset enim Epicurus sapientem in maximis doloribus dicturū esse, quam hoc suauē est, quam nihil curo: tantamque esse vim virtutis, ut si malis omnibus vrgeatur, tamen ne vel tantillum quidem de sua grauitate & constantia possit amittere. Quid cesses facturos esse Stoicos, à quibus sapiens iudicatur us, quem neque fortuna temeritas, neque vlla hominū labefactare possit iniuria? in hoc certe gradu tibi fortiter & viriliter resistens, nec te de virtute tam ineptè balbutientem ferent. Quid, inquires, nonne virtus calamitatibus obruitur? imò verò, ut illi sapienter ac verè dicunt, in taurum Phalaridis beata & florens descendit, in eculēū ascendit, in igne fulgebit: & quò grauiora erunt supplicia, qua inferentur, eò beator & gloriosior virtus existet. Itaque vir bonus in summa laude gloriāque versabitur, si crucietur ac torqueatur: quod praclare ante Aristotelem Socrates in Eutidemo admonuit, ut virtutis & sapientia causa non solum incommodum, iacturam, do-

lorem, seruitutem patiamur, veruetiam mortē, si ea nobis profutura sit: nosque tortoribus dilaniandos ac dissipandos omnino dedamus: plane verò nobis Christianis sit impium, non hanc Aristotelis sententiā damnare, cum in nostra religione nihil gloriosius feliciusque sit martyrio, cruce, incendio, ceterisque palmariis tormentorum coronis, qua Aristoteli mundanā, id est, ut diuus Augustinus ait, diabolicam felicitatem sectanti, calamitates & arumna & miseria videntur. Tertia opinio de idea restat, ad quam Aristoteles delatus repente aliò diuertit, similiterque facit, atque hi, qui adium limē aliquod ingressi, inde pedē illico referūt, sed quo tandē abit? ad diuites & quastuosos, qui diuitiis, qui opibus, qui magna auri & argenti copia se beatos ac felices arbitrātur: quos duobus argumētis refellit. Primū est tale:

Vita beata non est violenta:

Vita quastuosorum & diuitum est violenta:

Vita igitur quastuosorum & diuitum non est beata.

Nullum enim facinus tantum est, ad quod suscipiendum non impellat auaritia. Virgil. de Thracum rege, Polydorum obruncat, & auro

Aeneid. 3.

Vi potitur, quid non mortalia pectora cogis

Auri sacra fames?

Secundum argumentum ita concluditur,

Felicitas propter aliud expetitur nunquam:

Copia diuitiarum propter aliud expetitur:

Copia igitur diuitiarum non est felicitas.

Et rectissimè quidem mihi videtur Aristoteles voluptatem, honorem, virtutē, diuitias à vera & perfecta hominis felicitate exclusisse: ha siquidē quatuor partes sunt falsae & impiae felicitatis, quam, si melius loqui volumus, infelicitatem decet appellare: quas cacodemon peritissimus & grauissimus impietatis magister discipulis & sectatoribus suis proponit, ut delicatis voluptatē, ambitiosos gloriam, vanis sapientibus huius mūdi virtutem mundanam, auaris opes: atque ita subtilissimus & callidissimus ille doctor sese ad vniuersi cuiusque hominis ingenium, naturam, mores accommodat. Sed tamen in animaduertendis alienis erroribus tam multos ipse Aristoteles commisit errores, ut nihilo deterior & stultior sit eius oratio, quam res & sententia eius oratione refutata: sitq; longè satius philosopho contra alios nihil dicere, quam in aliis reprehendendis tam multa maiore reprehensione digna dicere.

¹ Itaque de his omittamus dicere: nam fortasse magis Cap. 6. expedit vniuersum, & reliquis rebus commune bonum

considerare, & quomodo ab aliis dicatur, diligēter inquirere: ² verum cum difficilis & molesta nobis sit huiusmodi quaestio, propterea quod nobis amici sunt, qui species introduxerūt: tamē hoc equitatis est, fortasse etiā cuiusdam necessitatis, ut hi praesertim qui philosophantur, veritatis tuenda gratia suas etiam sentētiās mutant, & refellant: quanuis enim & earum auctores, & veritatem ipsam venerādam & colendam putemus, plus tamen veritati, quā authoritati concedere in philosophia sanctum praclarūque iudicamus. ³ Primi auctores huius sententiā atque opinionis non fingebant species, in quibus prius esset aliquid & posterius: itaque ne in numeris quidem speciem ponebant: atqui bonum dicitur & in substantia, & in qualitate, & in eo quod cum alio mutua relatione cōparatur. Quod autē sua vi naturāque cōstat, substantiāque est, natura ordine praecedit, id quod in comparatione & relatione quada spectatur: hoc enim quod ad aliud refertur, quasi propago & surculus quidam est nō solūm substantiā, sed eius etiam rei ut qualitatis, aut quantitatis, quā substantiā accedit: quare his tam distinctis diuersisque generibus vna communis species non conueniet. ⁴ Deinde cum vis ipsa boni tam latē pateat quā natura: dicitur enim bonū in substantia, ut Deus: in qualitate, ut virtutes: in quantitate, ut modicum: in relatis, ut vtile: in tempore, ut occasio: in loco, ut habitatio: & in aliis rebus eadem ratione satis apparet generale quidpiam à tam disiunctis generibus communicari non posse: non enim in omni-

bus categoriis, sed in vna sola diceretur. ⁵ Praeterea cum eorum quae ad vnam communem speciem referuntur, vna solūm sit cōmunis scientia, ut omnia bona vnius scientiā legibus & terminis contineantur necesse est: atqui in vna atque eadem categoria, quaedam diuersis artibus & disciplinis explicantur, ut occasio, in bello quidem scientiā militaris: in morbo, medicina: & modus, in alimento quidem medicina: in laboribus verò, palaestra. ⁶ Sed querat aliquis, quid tandem sibi velint, qui species instituūt, cum vnūquodque ipsius nomine vocāt? Ad ipsum nanque hominē & hominē vna atque eadē pertinet hominis definitio: neque inter vtrunque quatenus homo est, vlla est dissimilitudo: quod si ita est, neque bonum, quia bonum sit, ab alio ratione discrepabit. ⁷ sed neque quia sit aeternum, ideo magis erit bonum: quemadmodum neque res candida, diuturnitate temporis fit candidior, quā ea quae vno tantūm die candida fuerit. ⁸ Ac mihi videntur Pythagorei magis rationi congruenter sensisse, qui vnum in ordine bonorum ponunt, quos sequutus est Speusippus, nepos & discipulus Platonis: verūm haec in aliam disputationem reicienda sunt. ⁹ Quae autem diximus, aliquā dubitationem adferunt, quod non communiter de omnibus bonis antea loquuti sumus. Nam cum plura sint genera bonorum, vnum eorum dicitur, quae propter se expetuntur & amantur: quae verò haec efficiunt, aut conseruant, aut contraria repellunt, ab illis per se bonis hoc ipsum assequuntur, ut bona, quanuis tamen dissimili ratione, nominen-

tur: ut satis perspicuum sit bona bifariam distribui in ea quæ per se, & in ea quæ propter illa, bona sunt. Ut igitur bona per se consideremus, & ab utilibus seiungamus, videndum est, an illa in vnâ communem speciem includi possint. Nemo bona per se nõ dixerit, quæ à reliquis bonis separata semotâque sequimur, cuiusmodi sunt sapere, & videre, & voluptates aliqua, & honores: hæc enim quanuis interdum propter aliud expetamus, tamen bona per se dicenda sunt, aut nihil præter species erit in bonis. Quare videbitur inanis species, neque vniuersa & communis causa, cur omnia bona sint.

¹⁰ Quod si sapere, & videre, & cætera generis eiusdem ponuntur in bonis propter se expetendis, his omnibus vnâ communem boni definitionem necesse est accommodari, non secus atque in niuem & cerussam valet vna communis ratio candoris. Atqui honori, prudentiæ, voluptati, variæ definitiones attribuuntur, hoc ipso quod bona sunt: quare bonum communiter vna specie minimè cõtinetur. ¹¹ At quonam modo his prædictis rebus vna communis species esse dicitur? non enim similis est iis, quæ casu aliquo in eandem appellationem venerunt: an quia ab vno bona manant? an quia ad vnum referuntur omnia? an potius similitudine quadam inter se consentiunt? ut enim in corpore visus, sic in animo mens, aliudque in alio: ¹² sed hæc fortasse subtilis & accurata tractatio quoniam ad aliam philosophiæ partem spectat, hoc tempore nobis omittenda est. ¹³ Eodem modo de specie boni iudicandum est, quo de bonis pro-

pter se expetendis: nam si quod est vnum bonum, quod communionem quadam sub se reliqua bona cõplectitur, aut si quod est per se bonum ab aliis seiunctum, id nec in actionem hominis, nec in possessionem omnino cadere potest. Nunc autem id à nobis inquiritur, quod homines & facultate consequi, & officio præstare possint. Sed fortasse putabit aliquis speciem boni vtilem esse ad actionem & adeptionem omnium bonorum, ut si eam tanquam aliquod exemplar intueamur, certius & facilius quæ sunt nobis bona, perspiciamus: & cum perspecta nobis fuerint, studio & industria consequamur.

¹⁴ Hæc quidè sententia quanuis omnino absurda nõ sit, tamen videtur cum disciplinis & artibus pugnare, quæ cum ad aliquod bonum referantur, & si quid desit, semper id ipsum requirant & vestigent: omnes tamen illius cõmunis speciei scientia & cognitione se carere facile patiuntur: atqui non est probabile eam, si tantopere iuaret, ab artificibus aut prorsus ignorari, aut omnino negligi. ¹⁵ Exoritur etiã talis quæstio, Quid adiumentum textor aut faber habiturus sit, si ipsum bonum quod est omnibus commune, cognoscat? an aliqua ratione medicus illustrior, aut imperator nobilior extiterit, qui ipsam speciem boni scientia & cognitione cõprehenderit? Videtur enim medicus non hac communi boni contemplatione spectare sanitatem, sed hominis, aut certe potius huius atque illius, cum medelam singulis hominibus adferat.

1 De tribus excellentibus propositis sententiis duas reprehendit: Vnam de voluptate, alteram de honore: quibus duas alias, quas non proposuerat, interposuit, de virtute & diuitiis. Tertia sequitur à Platone sumpta, qui beatam hominis vitam ponebat in contemplatione & perfecta cognitione Dei, quem Ideam primam, & bonorum omnium causam nominabat, ut Aristoteles ipse testis est cap. 4. cum dicit, Quidam verò præter hæc cōplura bona, aliud quoddam per se esse putant, in quo satis est causa, cur cetera bona sint omnia. quam sententiā Plato multis locis usurpat, ut cum disputat in Parmenide, Vnum esse rerum omnium principium extra omnia, & tamen in omnibus, ex quo, & per quod omnia sint, & quo referuntur omnia: & in cōuiuio, Querendum esse illud pulchrum, quo nihil sit pulchrius, & quod aliis pulchritudinis suæ dignitatem largiatur: & in Ultimo de Rep. Puram sapientiam non alibi reperiri posse, quam cum ad Deum homo, unde profectus est, reuersus fuerit: & in Phedone, Sic vitam nostram esse instituendam, ut minimum nobis sit cum corpore commercij, ut puri & integri, cum Deus nos hinc migrare iusserit, in calo cum similibus, id est, cum puris & integris versemur. Quod cum Aristoteles sciret, qui Platonē annos viginti audierat, prudens tamen & sciens sanctissimam sententiā cum captiosis, sū impiis calumniis labefactare conatus est: & quidem tam manifestus calumniator & impius hic est, ut in ipsis castris à suis militibus Themistio, Simplicio, Eustratio, (sic enim eius interpretes, id est, pertinaces vel in erroribus defensores appellantur) egregius imperator deseratur: & tam cæco impietatis crimine tacite damnetur. Quid igitur ait Themistius? Aristoteles perpetuo contradixit in specie quadam fallaci, id est, sophisticè captiosè, disputauit. Quid Simplicius? Aristoteles de Ideis potius ad verba, quam ad sententiā argumentatur. Quid Eustratius? Possit aliquis Aristoteli iure obiicere, Videtur, o Aristoteles, de industria: quippe qui amicus & discipulus Platonis existeris, aduersus opinionē de Ideis ad eò fallaciter & captiose disputasse, ut ex eo quod nihil dicturus eras, quod ad euertendā de Ideis sententiā valeret, eā confirmares magis atque stabilires. Hæc sunt Aristoteleorū de Aristotele iudicia. Quid Christianos authores, id est, veraces, sanctos, & religiosos contra mendacia ista proferam? atque imprimis theologorum principem Augustinum? Ipsum, inquit, verum & summum bonum Plato dicit Deum, unde vult philosophum amatore esse Dei: ut quoniam philosophia ad beatam vitam tēdit, fruens Deo sit beatus, qui Deum amauerit. Quicūque igitur philosophi de Deo summo & vero ista senserūt, quod & rerum creatarum sit effectus, & lumē cognoscendarum, & bonū agendarum, quod ab illo nobis sit & principium natura, & veritas doctrina, & felicitas vi-

ta, eos omnes ceteris anteponimus, eosdemque nobis propinquiores fatemur: quem locum tamen sic ipse postea retractauit, non quod hanc sententiā improbaret, sed ut admoneret philosophis ethnicis de religione nihil temerè credendum esse. Idem alio loco, Cum philosophorum alij summum bonum in corpore, alij in animo, alij in vtroque posuerint, cedat omnes Platonis, qui non dixerunt hominem beatum fruente corpore, vel fruente animo, si fruente Deo: non sicut corpore, vel seipso animus, aut sicut amico amicus, sed sicut luce oculus fruatur: quamobrem non solum Aristoteleorum confessione, sed Christianorum veritate Aristotelis impietas hoc loco grauissimè notatur, Platonisque sententiā ab Aristotelicis calumniis vindicatur.

2 At quam eruditus est Aristoteles artificio simulationis ac dissimulationis! quam infuscatus, quam fallax, quam fucatus, quam dissimulater peruersus ac maluculul Academicus initio videri vult, & Platonis præceptoris sui gratiā amittere, quam veritatis patrocinij deserere se malle simulat: magnifica certè & nobili philosopho digna sententiā. Sed quomodo veritatē tueri potest Aristoteles, qui Deum contemnit, irridet, de medio rerū tollit: qui tamen solus veritatē hominibus largiri & inspirare potest? Verum, ut apertius frans ista Aristotelea dissimulationis detegatur, Analyti dialectica nobis est vtendum. Nam si quæstio totius disputationis ponatur, argumenta Aristotelis cernantur, argumentationes cōsiderentur, hæc dialectica luce multa falsa, multa aliena, multa incosequentia, omnia penè impia cognosci atque estimari poterūt. Platonis sententiā fuit diuinā quādam & humanam Ideam esse, & diuinam quidem sapientiam Dei, & exemplar Deo propositum appellat, quo cuncta creata, factaque sunt: humanā verò Ideam vocat speciem, & notionem in mente hominis impressam, qua primum cōfusior & obscurior est: paulatim verò vna cum aetate clarior & illustrior efficitur: hominis autem felicitatem definit vera & perfecta sapientia Dei, quam nemo in hac mortali vita consequitur, sed post mortem, cū fruatur præfeti & explicata cognitione, & ut theologi loquuntur, visione Dei, qui priuilegio quodā nominis dicitur bonū, quia sit summè bonus, & fons & origo bonorū omnium, ut cum Platone sacra litera cōfirmant & testantur. Quid à philosopho de beata vita aut verius, aut sanctius requiri potest? Aristoteles cum in Platonem, tum in Deum impius, Platonem malitiosè calumniatur, & improbè Deum contemnit, quia in tota hac disputatione modo contra diuinas Platonis Ideas differit, modo contra humanas rerum perceptarum notiones in animis nostris impressas: cōtra verò quæstionem nihil dicit. Quæstio igitur hoc loco existat, An Idea boni, id est, sapientia Dei, sit summum hominis bonum: in qua totius controuersia cardo ver-

subitur. 3 Primum Aristoteles contradictionis argumentum ex Idearum circumstantia ducitur, unde fit syllogismus simplex primi generis:

In quibus est prius aliquid & posterius, in his non est communis Idea:

In bonis est aliquid prius & posterius:

Bonorum igitur non est aliqua communis Idea.

Aristoteles statim ab initio tergiuersatur, & res alias agit: expectabā ab eo ut doceret beatā hominis vitā non esse in sapientia Dei: verum omīssa questione disputationem à Deo, & diuinis Ideis ad humanas notiones captiose deflectit: sed tamen mos ei gerendus est, ut quocumque docet, sequamur. Platonis decretum quod ipse sumit, ad generales notiones, qua humana cogitatione cōprehenduntur, pertinet, in quibus nihil potest esse prius & posterius, quod omnia qua sub aliquo genere sunt, ex aquo generis naturam sibi vendicāt. Quod verò ex Platonis testimonio nullam numerorum Ideam esse dicit, falsum & commentitium planè est: nam Plotinus Platoniorum summus in libro de Ideis & ente contrarium affirmat, ubi docet omniū rerum qua in mūdo sensibili secundū naturā sunt, Ideas esse diuinas, quin etiam qualitatum & quātitatū qua secundum naturam sunt, in quibus nominatim numerum constituit. Sed cetera attendamus: In bonis, ait, est aliquid prius & posterius quomodo? Nam bonum in categoriis singulis est, ex quibus substantia qualitatem, & qualitas relationē precedit. Esto, inquam, simplices rerum natura primū nobis cogitantibus occurrāt: deinde mutuis inter se affectionibus conferantur: prius sit substantia quā qualitas: prius qualitas quā relatio: quid tū? an propterea fieri non poterit, ut omnia qua sunt, vnius natura communicatione contineantur? & qua vna cogitatione priora posterioraque sunt, alia ratione, ad communem originis suae fontē & tanquam caput referantur?

4 Urget Aristoteles, & id fieri non posse contendit, praclaro illo categoriarum suarum commento:

Categoria nihil habent commune & vniuersum:

Bona sunt in singulis categoriis:

Bona igitur commune quidquam & vniuersum non habent:

Taceo questionem in initio positam hac argumentatione minimè concludi, & rursus hoc loco de humanis Ideis, non de diuinis agi: hoc enim alieni vitium in hac refutatione frequens est: sed propterui & fallacis hominis captiuuncula, quas obtendit Platoni, nobis expedienda & tollenda sunt. Platon dicebat vnum bonum esse genus omnium bonorum, sed vnum esse commune & vniuersum bonum, nempe Deum, à quo essent omnia bona profecta, & quò spectarent omnia. Aristoteles sententiā Platonis sophisticè tra-

ducit ad categorias suas: in quo dupliciter reprehendendus est, & quòd sententiā Platonis de vniuerso bono malè & peruerse interpretatur: & quòd categorias suas tāquam vniuersas dōctas, id est, catholicas dialectica doctrina sententias nobis obtrudit, qua commentitiā dialectica inuentionis & sophisticam confusionem continent: nec tamen in hac confusione sequi potest, ut nihil sit omniū bonorum commune: Ens enim Platonici id ipsum commune esse contendunt, in cuius ratione & natura omnia qua sunt, ex aquo conueniunt. Itaque sanctissimum & verissimum Platonis decretum contra calumnias Aristotelis facile defendunt.

5 Transcramus ad tertiam refutationis huius partem: syllogismus simplex est secundi generis, hoc modo:

Eorum qua habent vnam Ideam, vna scientia est:

Bonorum non est vna scientia: quia multa sunt artes & scientia bonorum:

Quare bonorum non est vna Idea.

Meminis tandem se à proposito aberrare: contra diuinam Ideam aliquid dicere instituit, necdum tamen questionem concludit propositam de beata vita, sed contra doctrinam Idearum communiter disputat: Multae sunt speciales scientia bonorum, ergo nō est vna vniuersa: Hac sophistica captio est: possunt enim multa speciales esse rerum scientia, & tamen vna velut omnium mater, qualis est sapientia, qua primam rerum causam contempletur, & ad eam res omnes, ut ad finem summum & extremum refert.

6 Deinceps Aristoteles interrogatiunculis instat: & contra Platonem Ideas suis rebus non homonymas, sed synonymas esse argumento à specie probare conatur:

Idea hominis & imago, id est (ut Plato loquitur) ipse homo & homo, nomine conueniunt, & definitione eadem continentur:

Non sunt igitur Idea suis rebus homonymae. Platonici negant antecedens, & inter Ideam & rem, idem quod inter veritatem & veritatis imaginem discrimen faciūt: inter igitur ipsum hominem & hominem, id est, inter diuinā Ideam hominis & hominem ex materia & forma compositum, queris Aristoteles, quantum interfit? quātum (inquam) inter simplicem naturā & compositam, expertem materia, & materiātam, per se bonam, & cum bono communicantem, exemplar, & fictam imaginem: Plato enim species rerum omnium in Deo ponebat, ipsamq; Dei sapientiam omnes Ideas complexū esse volebat: quas, cum causa essent ante res omnes creatas in Deo sempiterna, idcirco sibi nomen boni magis vendicare confirmabat:

7 quod postremum ineptissimo similitudinis argumento ab Aristotele cōfutat: Quemadmodum, inquit, res alba, quia diuturnior sit, nō ma-

gis nomē & naturā alboris obtinet, quā ea quae vno dūtaxat die fit alba: sic Idea diuina, quia sempiterna sunt, nō idcirco magis naturam & nomen boni sibi attribuet, quā res ex eis procreata, quae sunt mutabiles. Ludis, opinor, Aristoteles, & quasi prauaricari in tua causa de industria videris, dū leuiter & pueriliter argumentādo Platonis auctoritatem magis sartā tectam, quod aiunt, à calumnia tueris. Quid enim comparatione tua futillius? quid stultius? quid absurdus? in priore parte res eiusdem speciei, & vtrinque finita sumuntur: in posteriore altera infinita est, altera finita. Quae potest igitur tam dissimilibus, tamque disjunctis naturis conuenire similitudo? 8 Hic etiam calumniator appellatur Aristoteles, quod sciret à Pythagoreis ideas probatas, & Platonica philosophia amulum Speusippum fuisse: Pythagoras autem Deum appellabat $\mu\omega\upsilon\acute{\alpha}\delta\alpha$, id est vnitatem, & $\acute{\alpha}\gamma\alpha\theta\acute{\iota}\nu$, id est bonum. Speusippus Platonis nepos in definitionibus ait Deum esse $\zeta\omega\upsilon\acute{\alpha}\theta\acute{\iota}\nu\acute{\alpha}\delta\alpha\acute{\alpha}\nu\tau\alpha\kappa\upsilon\epsilon\varsigma\ \pi\epsilon\tau\epsilon\varsigma\ \theta\iota\sigma\tau\alpha\mu\omega\upsilon\lambda\alpha\upsilon$, $\omicron\upsilon\sigma\iota\alpha\upsilon\acute{\alpha}\theta\acute{\iota}\nu$, $\tau\iota\varsigma\ \acute{\alpha}\gamma\alpha\theta\acute{\iota}\nu\ \phi\upsilon\sigma\iota\kappa\omega\varsigma\ \acute{\alpha}\iota\tau\iota\alpha\upsilon$, id est, animal immortale, in quo satis sit ad beatā vitam, substantiam sempiternam, & causam naturae ipsius boni: vnde cōstat Platonis & Pythagorae de Deo, de vno, de Ideis, de beata hominis vita nō dissimilem fuisse sententiā, nec duplicem ordinem bonorum & malorum à Pythagora descriptum cum Platonis decretis pugnare.

9 Sed mirum est quā Aristoteles caeleste Dei numem & lumē horreat, quā Deum vnum animo & cogitatione refugiat, quāq; nō modo de metibus hominum, sed de medio rerum tollere cōtendat: argumētum eius proximum, quod ex diuisione bonorum nascitur, falsum & impium est:

Ex bonis alia per se, alia propter aliud bona dicuntur, & per se quidem, vt sapere, vt videre, vt nonnulla voluptates, vt honores:

Non est igitur vnicum per se bonum.

Quid ad hanc argumentationem Platonici respondēt? Neque sapere, neque videre, neque voluptatē, neque cetera eiusmodi, quae vulgo bona putantur, in bonis per se inesse: quod eiusmodi sint omnia, vt ab Idea diuina generentur, eodēque ferantur: Deus enim omnium bonorum fons & author & finis est. At ista tamē (inquis) à philosophis nōnunquā bona per se dicuntur: nō nego: sed tūc comparantur tantum cum bonis humanis, nō etiam cum diuinis. Itaque cum vritur hac diuisione, vt bonorum alia per se, alia propter aliud expetenda sint, hoc dicunt bonorum humanorum quaedā expeti propter aliud, quaedam per se, id est, nō propter aliud humanum bonum. Omnia autem quae in hominem cadere possunt, ad Deum authorem referri oportere putāt philosophi omnes, exceptis Epicureis & Aristoteleis quibusdā, quorum impietas cum aperta reliquorum philosophorum ratione, tum certa & in-

dubitata Christiana fidei Veritate iam pridem damnata est.

10 Septimum argumentum proposita refutationis sequitur: & syllogismus connexus secundi modi,

si hac bona per se sunt, habent communem boni rationem:

Sed non habent communem boni rationem:

Ergo non est illis communis Idea boni.

Assumptio fallax vel Aristotelis ipsius testimonio cōvinci potest, qui paulo antē bona per se definiebat, quae si vel sola sint, ab homine tamē expetantur: quae certē definitio sapientiā, voluptati, honori, & similibus, quae Aristoteles appellat per se bona, communis esse poterit. Et conclusio syllogismi sophistica & nugatoria est, in qua tota & sola assumptio ponitur: debuit enim Aristoteles ex syllogismi ratione concludere: ergo nō sunt per se bona: in quo animaduerte quā ceca sit inuidia huius obrectationis: nā paulo antē bona per se statuit, quae nunc non esse syllogismus hic, si ad legem dialecticae artis conformetur, concludet, hoc modo:

si essēt hac per se bona, haberēt aliquam communē boni rationem:

Sed non habent:

Non sunt igitur per se bona.

11 Relabitur deinceps ad superiorem homonymiam: cūq; Idea à Platone dicatur suis rebus homonyma, quarit ex quo genere sint homonymorum, an quod casu aliquo in eādē nominis societatem veniāt? an quod ab vno prodeat? an quod in vnum recidāt? an quod similitudinis aliqua ratione coniungantur? Platonici illud postremum probāt in Ideis diuinis, ad quas vt ad vera exemplaria singula res expresse factaq; sunt. Itaque ipsum hominem & hominē, id est, Ideam hominis & rem ipsam natura quidem disiungunt, sed propter similitudinem communitate nominis coniungunt.

12 Sed hāc disputationem simulat se in eam philosophia partem reuocare, quae $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\ \tau\alpha\ \phi\upsilon\sigma\iota\kappa\acute{\alpha}$ nominantur, vbi multo petulantiores & euidentiores calumnia à Platonis refutantur. 13 Hactenus Aristotelem ex eius oratione impudentissimum calumniatorem, tergiuersatorem apertissimum, sophisticam malitiosissimum, hostem diuinae maiestatis & religionis execrandum percepimus. At fortasse deinceps seipsum corriget: immo verò maiora & clariora impietatis sua argumenta dabit: Nam cōsequētia antecedentibus longē peiora & deteriora reperientur. Quid enim ait? Syllogismus integrum proferam, ex secundo genere connexorum, vt desperat e illius mentis Aristoteleae peruersitas intelligatur.

si quod esset commune omnibus bonum, id nec ab homine cognosci, nec in vsum aliquem vita deduci posset:

At tale quidpiam quarimus, quod cognoscatur & habeatur:
Nullum igitur est omnibus commune bonum.

Propositio falsa & impia: Deus enim nō solum potest ab homine cognosci, sed seipsum ostendit, & ad se cognoscendū homines multis modis inuitat: nec solum Christiani homines diuinis legibus instituti, verū etiam ethnici, si modo admirabilem istam mūdi machinam suspiciunt, Deum aliquem primum rerum omnium parētem, supremūque regem cognoscūt: vt Socrates apud Xenophontē praclare differit, & diuus Paulus in epistolis verē confirmat: Manifesta est, inquit, ira Dei in omnes impios & iniustos, qui veritatē Dei in sua perversitate detinent: quod enim de Deo cognosci potest, notū est inter illos: Deus enim eis aperuit & ostendit. Nam inuisibilia ipsius post creatum mūdum, ex operibus intellecta cōspiciūtur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas: adeo vt excusandi non sint: quia cum Deum cognouissent, nō sicut Deum laude & pietate coluerunt, sed vani facti sunt suis argutiis: & eorum cogitatio crassū erat occultata & circūfusa tenebris: Nam cum se sapientes predicarēt, stulti facti sunt. Verū Aristoteles, ais, ista lumine natura videre nō potuit. Si nō potuit, cur arguitur à Paulo? Deinde si nō potuit, cur tam stolidus & fatuus es, vt eius doctrinam probes, & ab ea vita degenda consilium petas, quem scias in vita tenebris errare? Sed tamen quāuis perfectam Dei sapientiam in tanta caligine temporum consequi non potuerit, tamen quodammodo Deum ex eius operibus agnoscere potuit. Quid enim, ait Cicero, potest esse tam apertum, tamq̄ perspicuum, cum calum aspeximus, caelestiaque contemplamur, quā esse aliquod numen praestantissima mentis, quo haec regātur? Et Plato omnibus locis authorem naturae Deum mirifice coluit, quem (vt antē dixi) Aristoteles annos vnum & viginti audierat. 14 Verū pergamus ad alia:

si esset Idea inquirenda, esset potius in singulis rebus, vbi posset prodesse:

At non est inquirenda, quia in singulis scientiis non inquiritur:
Non est igitur vlla Idea.

Et in singulis artibus, Idearū inquisitio est, o Aristoteles, & ab ingenuis hominibus Idea communis omnium bonorum (vt abs te modo) minimē negligitur: Summa enim humana sapientia est Deum nosse, contemplari, suscipere, & ad eum omnes humanas cogitationes & actiones dirigere.

15 At verō ad extremā contradictionis tuae partem plumbeo (vt aiūt) pagione praeceptorem tuum pūgi, cum interrogas, quid illa communis Idea textori aut fabro cōferat ad suas artes exequendas: quasi verō de bene texendo aut adificando, non de bene & beate viuendo haec doctrina suscipiatur.

Quamobrem cum ex hoc vno capite cognoscamus, quā fraudulentus, quā malitiosus, quā impius sit Aristoteles, valde mirandum est religionis Christiana fundamentum à quibusdam fieri, cum potius omnis impietatis fundamentum debeat appellari.

1 Sed satis dictum sit de specie, & aliis illustribus de Cap. 7. summo bono sententiis: quibus omnibus confutatis, nunc ad propositum reuocetur oratio, vt quid tandem summum bonum sit, intelligamus. 2 Nemini autem dubium est, aliud in alia actione atque arte bonum versari. Aliud siquidem in medicina, aliud in scientia militari, & in reliquis artibus aliud eodē modo. Quod est igitur vniuscuiusque rei bonum? opinor, cuius causa alia multa actiones suscipiantur: vt medicinae sanitas, artis bellicae victoria, architecturae domus, aliarūque artium aliud eodem modo bonum: & in omni actione deliberationeque suscipienda finis est, cuius causa res omnes geruntur & fiunt. 3 Quare si quod est rerum agendarum extremum, hoc ipsum bonum sit agendum: sin plura, haec ipsa sint agenda omnia: ad numerum siquidem variata tamen eodem relabitur oratio. Danda igitur nobis est opera, vt clarius & apertius summum bonum declaretur. 4 Quoniā igitur plures fines in hominum studiis esse, & alios aliorum gratia expeti satis omnibus in proptu est, vt opes, tibias, summamque omnia instrumenta, constat non omnes esse perfectos: 5 qui autē optimus, is absolutus. Si quis igitur finis omnes perfectionis numeros habuerit, certē sit quod à nobis quaeritur summum bonum: sin plures erunt perfecti, qui maxime fuerit absolutus, summum bonum dicatur.

⁶ Cum igitur multi sint in rebus agendis finium gradus, qui propter se expetitur, melior est eo, qui propter aliud optatur: & qui nunquam propter aliud expetitur, reliquos fines, qui & propter se, & propter aliud expeti solent, dignitate perfectioneque superat: ex quo genere si quem reperias, eum undique perfectum cumulatumque iudicato, qualis maximè videbitur esse felicitas hominis, quam & propter se semper, & nunquam propter aliud expetimus. ⁷ Gloriam verò & voluptatem & intelligentiam & omnem denique virtutem propter se quidem amamus: nam quanuis inde nullum consequeremur emolumentum, singula tamen hæc sua vi magnopere diligeremus: sed felicitatis etiam causa nihil horum non optamus, magna spe inducti, nos horum ope & beneficio ad beatam vitam peruenturos. At felicitatem nemo voluptatis, gloriae, prudentiæ, aut aliarum rerum causa expeti putat oportere: ⁸ quæ quàm perfecta sit, quàmque nihil omnino desideret, cumulata rerum satietas, & mens suis votis expleta, in beatis hominibus ostendit: quod enim ex omni parte perfectum bonum est, id satis esse nobis, nec quicquam præterea requirere videtur. ⁹ Satis autem esse bonum dicimus, non vni soli homini, & vitam sine usu & consuetudine hominum degenti, sed parentibus, liberis, coniugi, reliquis amicis & ciuibus: ¹⁰ quoniam sic hominis natura ingenerata est, ut habeat quiddam innatum quasi civile ac populare, quo cum hominibus humana quadam societate coniungatur. ¹¹ Sed tamen in eius quod satis est de-

initione, adhibendus est aliquis modus: Nãque immensum erit atque infinitum, si ad parentes, posteros, amicorumque amicos hac in re progredi liceat. Hoc igitur rursus nobis diligenter considerandum est, ¹² ut sit bonum seipso ad beatam vitam contentum, quod à reliquis fortuna, corporis, & animi bonis sepositum, separatimque sua vi expetendam vitam, rei que nullius egentem facit: qualis, ut opinor, est hominis felicitas omnium præstantissima atque absolutissima, si cum aliis bonis non numeratur: ¹³ sin cum aliis coniungitur, accessione vel minimi boni pluris aestimanda. Nam cum quidpiam ad aliud accedit, amplificare solet eius boni cui additur, præstantiam atque dignitatem, ut eò bonorum virorum vita sit beatior, quò sit corporis, animi & fortunæ bonis plenior: at bonum quò maius, eò magis expetendum.

¹⁴ Quare satis est perspicuum felicitatem bonum esse undique perfectum, seque ipso contentum, cum sit extremus omnium rerum agendarum finis. ¹⁵ Sed omnes fortasse felicitatem summum esse bonum concedunt: quid autem ea sit, hoc loco clarius enodandum atque explicandum est: cuius naturam, vimque omnem perspicere licebit, si, ¹⁶ quod sit proprium hominis opus atque munus, investigemus. Ut enim tibiç & statuarius, & quivis artifex, & omnes, ut paucis dicam, qui circa aliquod opus actionemque versantur, in ipso opere summum bonum suæ artis constituunt: sic homo, quoniam proprium aliquod munus habet, quò referat omnia, in eo finem & perfectionem suæ naturæ collocabit. Ergo fabri & su-

toribus certa munera certaque actiones erunt proposita, hominis nullum erit proprium officium, sed ad otium & cessationem natus erit? An non ut oculi, manus, pedes, & singularum partium suum munus est: sic præterea quæ sunt in corpore hominis, qui maximè animo & mente cernitur, certum genus officij, quod sequatur, ponendum est? ¹⁷ quodnam tandem? quod enim vivit homo, id habet cum stirpibus commune: at proprium munus hominis à nobis inquiritur: ab hoc igitur primum vitam, qua alimur & augemur, separare necesse est. Deinceps in homine sunt quinque sensus, sed communes cum equo & boue, & reliquis multis animantibus: quid igitur proprium hominis restat, nisi vita in actione posita, quæque ab anima rationis particeps gubernatur? ¹⁸ Cuius porrò vis una est rationi obediens, altera rationis plena, atque intelligentiæ. ¹⁹ Itaque cum duobus modis facultas animi rationalis appelletur, eam nunc assumamus, proposito nostro magis consentaneam, à qua proficiscitur actio. Quod si ita est, proprium munus, atque officium hominis est, aut actio cum ratione congruens, aut à ratione saltem non abhorrens. Officium autem huius vel illius hominis, & hominis boni in eodem genere ponitur, quemadmodum citharædi & docti citharædi: eadèque similitudo valet in aliis rebus, cum ad quodvis opus dignitas virtutis accedit, quoties aliquid bene ac præclare gestum memoratur ac prædicatur: citharædi enim est canere fidibus, docti & exercitati rectè ac scienter citharam pulsare. Quod cum ita

sic, proprium munus hominis in ea vita cõstituitur, quæ est mentis actio cum ratione congruens, quam præclare & cum dignitate sequi probi est hominis, & in exercitatione virtutum confirmati: quicquid verò perfectum est, id sua virtute perficitur & consummatur. ²⁰ Quare summum bonum sit actio mētis virtuti consentanea: si plures erunt, ei virtuti, quæ princeps est & regina reliquarum virtutum, longèque perfectissima: ²¹ Idque addendum est, in perfecta cõsummatàque vita. Etenim quemadmodum nec una hirundo si conspiciatur ad finem hyemis, nec dies vnus si paulò mitior factus fuerit, ver protinus efficit: ita nec dies vnus, nec exiguum spatium temporis beatum felicemque hominem reddit.

²² Hæc itaque sit definitio circūscriptioque summi boni: sic enim fortasse necesse est primum adumbrare & leuiter informare: postea verò suis (ut aiunt) coloribus exprimere. ²³ Potest enim vnusquisque quæ præclare sunt definita, producere longius dicendo, & explicare cumulatiùs omnia, quæ progressionem temporis paulatim inveniuntur & adiuuantur: cuius quidem temporis beneficio adhibita longa obseruatione artes quæ fuerunt initio perexiguæ, maximum ceperunt incrementum: cum fuerit semper hominibus concessum, ut quod quisque inuenisset, ad explendas artes perpoliendâsque adiungeret. ²⁴ Verùm nobis illud memoria repetendum est, quod antè docuimus, accuratam docendi subtilitatē diligentiamque non similiter in omnibus rebus requirendam esse, sed in singulis, ut natura feret, genus orationis

esse moderandum: quod exemplo fabri & geometra declaratur: quorum vterque cum rectum angulum inquirat, non eadem tamen ratione cōtemplatur, sed ille quidem quatenus recti anguli cognitio ad operis sui fabricam confert: hic verò quid sit, & qualis rectus angulus, considerat: quoniam in contemplatione & aestimatione veritatis versatur. Idem faciendum in reliquis studiis, ne quæ sunt à proposita disputatione aliena, pluribus verbis exponantur, quàm ea, quorum gratia omnis disputationis atque institutio suscepta fuerat. ²⁵ Nec verò sunt omnia declaranda suis causis, sed multis in locis rem esse, satis est ostendere, ut etiam in artium principiis. Est enim primum & principium, rem esse: principiorum autem, quibus vtuntur in fundâdis disciplinis, alia spectantur inductione, alia sensu, alia consuetudine, aliâque alio modo, quorum singula quantum cuiusque natura ferret, illustrata & explanata esse oportebit: magnopere si quidem proderunt ad ea, quæ deinceps nobis explicanda sunt: Principium enim plus est, quàm dimidium totius rei: multisque rebus, de quibus post agitur, perspicuitatem & lumen allaturum est.

Cum Aristoteles esset cōstitutum, hominem ad beatam vitam perducere, placuit ei, priusquam in viam deduceret, magnifico præmio ad ostentationem quâdam & pompam ingenij totum hoc studium commedere: Nam siue excellentiam felicitatis requiras, eam in summo bonorum gradu statuit: siue dignitatem doctrinæ, reginam omnium artium huic muneri præficit: siue docendi rationem, facilem methodum pollicetur: siue auditoris personam, solos viros bonos, huius viæ & laboris socios requirit, improbos procul reiecit. Post rãtam magnificentiam præfationis expectabã, ut more & instituto legitima artis & doctrinæ rectissima & breuissima via ad beatam vitam

vna cum Aristotele contenderemus. At ille quàm lãgis, quàm flexuosis, quàm molestis ambagibus & diuerticulis nos elusit? Nam dum attenderemus, ut vera felicitas nobis ab illo definiretur, in cōtentione & altercatione voluptatis, honoris, virtutis diuitiarum, & Idea nos errare, peregrinari que coegit. Sed tamẽ domum aliquãdo redeamus: erronei duci hãc veniam concedamus, modo eãdem reliqua via nihil fallat: at sui similis erit: & nos nisi caute prouideamus, in similes aut certè periculosiores lapsus precipitabit. Sequitur enim tertia pars disputationis, in qua dum sententiã suã de perfecta & absoluta specie felicitatis cōfirmare vult, sic in lubrico versatur, ut tam turpiter ruat in docedo, quàm superiores hi, quos erroris & inscitie cōdemnare nõ dubitauit. Animaduerti autem in informãdo homine beato duas Aristotelica rationis partes esse, quarum vna definitionem beatæ vitæ querit, altera repertam partibus singulis explanat & cōfirmat. 1. Vt igitur via & ordine progreditur oratio, quarum primum cum Aristotele, si possumus, quid sit extremum bonorum omnium, quod in se numeros omnes beatæ vitæ contineat. Ad hanc definitionis inuestigationẽ principio philosophus quatuor hypotheses præfatur: 2. quarum prima vera quidẽ est, sed nihil nisi nugatoriã iterationẽ habet: nã primo capite satis probatũ erat, quot artes essent, rotidẽ artium solere existere fines: & his exẽplis illustratur, quæ testimonio Aristotelis ipsius & Quintiliani falsa esse ostendimus. 3. Secũda in eodem vitio negationis est, quæ ex secũdo capite generalẽ notionẽ summi boni antea traditam & cognitã frustra & inutiliter repetit: 4. & tertia primo cap. dicta iam fuerat de diuisione finium in perfectos & imperfectos. Quid necesse est in arte, quæ perspicuam & facilem breuitatẽ desiderat, rem eãdem sapiens inculcare? 5. Quarta verò etiam hypothesis ex secũdo capite iteratur, quæ felicitatem statuit esse absolutissimum & perfectissimum bonum. Hic Aristoteles (sicut Socrates in Philebo Platonis) summum bonum ab adiunctis commendat, quod sit perfectissimum, & seipso contentum: argumentum de absolute summi boni ex definitione sumitur.

6. Unde fit syllogismus simplex primi generis:

Bonum, propter quod cetera expetuntur, ipsum nunquam propter aliud, perfectissimum est:

Felicitas est eiusmodi:

Quare felicitas est bonum perfectissimum.

Propositio vera & legitima boni absolutissimi definitione cõstat: Assumptio si ad veram felicitatem accommodetur, vera quidẽ est: summa enim in homine perfectio soli beatæ vitæ cõuenit: sin de Aristotele felicitate intelligatur, falsa: tãtum enim absũm ab Aristotelis sententiã, ut illud quod

mox definit, nō modò summum bonum nō arbitrer, sed ne bonum quidem, quemadmodum quū res & locus postulabit, pluribus verbis differam. Nam quod ad assumptionis approbationem duas rationes attulit, ad eas facilis est responsio. Quis enim primis Christiana religionis elementis institutus hęc dissimilitudinem nō irrideat? 7 Honos, voluptas, virtus, quāuis bona per se sint, samē ad fœlicitatem referuntur: fœlicitas verò nūquam propter aliud optāda est. Nam in sacris & diuinis literis veritas nos admonet propter aliud Ethnicorum nō modo nō optādam, sed fugiendam & execrādam esse: quippe qua nullum ex Ethnicis hominibus unquam beatum & fœlicem fecerit, cōtra verò potius omnem antiquitatē perdiderit, & perpetuis arumnis & calamitatibus addixerit. 8 De altera probatione similiter iudicandum est. Nā quemadmodū beata vita omni genere bonorū perfecta est, ita seipsa contenta nihil maius aut perfectius desiderat: sed quā inepetē & ridiculē copiam & satietatem in summo bono philosophus definit?

9 Satis esse (inquit) dicimus nō ipsi soli, sed parentibus, liberis, cōiugi, ceteris amicis & ciuibus: quādoquidem homo ad societate natus est. Quid argumēto tam perspicuē falso Stoici (quid Stoicos dico?) imò verò ipsi Christiani responderēt: homines verē beatos nō magnitudine facultatū & copia, sed animo & virtute satietatē suā metiri: qua qui pradii sunt, soli sunt diuites, soli (ut ait Cicero) possident res fructuosas & sempiternas, soli, quod proprium est diuitiarum, cōtenti sunt suis rebus: satis esse putāt, quod est: nihil appetūt, nulla re egēt, nihil sibi deesse sentiūt, nihil requirūt: nec tantum auaram cupiditatem, sed repugnātiā quādam in hac Aristotelis sentētia Stoici ipsi notarēt. Quid enim minus cōsentaneum est, quā res maxime disiunctas, maximēque discrepātes, virtutem & fortunam cōiungere? & fortuna, qua nihil est incōstātius, nihil lenius, beatam vitam alligare? Ut si (quod & facillimē & frequētissimē fit) volubilis illa fortuna rota cōuertatur, repētē è beato fiat miser, quia desinit habere, quod sibi, quod parētibus, quod liberis, quod cōiugi, quod amicis & ciuibus satis esse possit.

10 Et ratio Aristotelis malē accommodatur. Nō enim si homo ciuilius est, necesse est cum multis opibus abundare, ut beatus existat: & in ciuitate multos esse miseros, quorum egestati succurrēdo, diues ille beatus beatitudinē suam ostēdet. Itaque hac ratione soli reges & principes, quibus infinita vis & copia auri & argētī ad largiendū suppetit, essēt beati, reliqui in ciuitate miseri & infœlices, 11 qui ne forte ab hac Aristotelea sentētia statim prouocēt, quæ summam iniuriam pauperibus facit, superior definitio retractatur, eique noua alia substituitur: qua tamē eiusmodi est, ut quocūque sese verterit Aristoteles, iustam & veram reprehensionem minimē

possit effugere. 12 Summum bonum, ait, seipso cōtentum dico, quod de tractis reliquis bonis vitam per se expetēdam, & nihil requirētē efficit. Quod quidē probo, si de vera fœlicitate dicatur: est enim bonum absolutissimum, sed non ea absolute, quam Aristoteles arbitrat: & bonum seipso cōtentū, sed nō ea satietate, quam ille statuit. hęc duo sunt adiuncta fœlicitatis, sed vtriusque ad mundanā & falsam fœlicitatem accommodata. Quod sequitur, diligētius nobis cōsiderandum est: cupit ille nobis probare, homini, in quo summum bonum insit, nihil deesse ad beatē viuēdum: quā ob causam? Quia paulo antē docuit fœlicitatē esse perfectissimā, & seipso contentū bonum. Nonne sunt ista acutē & subtiliter dicta? sint sanē. Sed proxima nequaquā aptē cohærebūt. 13 Addit enim summum bonum, quāuis perfectissimū sit, addito vel minimo augeri & amplificari: Quid minus probandum est, quā extremum bonorum esse absolutissimum, & tamē maius & perfectius fieri posse? aut aliquem esse beatum, nec satis beatum? Quod enim summum & maximum est, huic nihil, quo maius sit, addi potest: Deinde quid aliud sonāt subtilitates & argutia Aristotelis, quā aliquod esse summū bonum, nō tamē summum? & aliquod absolutissimum, nō tamē absolutissimum? Quæ oratio hominis est intemperātis, nec quid sibi dicēdum sit, attētē cōsiderantis. Itaque locus hic de additāmēto bonorum ad beatam vitam à Stoicis grauius & accuratē reprehensus est, qui ita disputāt hominis supremum finem totū in hominis potestate esse positum & perfectū, nec fortuna prosperis, aut aduersis rebus augeri aut minui, sed ex sui similibus tāquam granis acernum cōstare: hęc autem grana quæ in hominis potestate sunt, honesta sola sunt, nō fortuita. Et Cicero, Ne illud quidem, ait, consentaneū est, 3. de finibus ut si cum tria genera bonorum sint (quæ sentētia est Peripateticorum) eò beator quisque sit, quò sit corporis aut externis bonis plenior: ut hoc idem nobis approbandum sit, ut qui plura habeat, & quæ in corpore magni estimatur, eò sit beator: sic enim corporis commodis compleri beatam vitam putāt: quæ Stoicorum animaduersione quid verius? an stellarum luce solis lumen augeri arbitramur? Atqui virtus sol quidā mētis est: accessiones fortune & corporis, ne vel nebula quidem stellula lucem in hac comparatione obinēt, nec illum momentū habēt ad beatē viuēdum, ut Stoici nō solum rectē disputāt, sed etiam Christiani verē cōfirmant. Quā est igitur hæc aggregatio bonorum cum inanis & inutilis, tum cōtra opinionem verē iudicantiā, & cōtra rerum naturam veritatēque reperta? 14 Atque hæctenus Aristoteles sibi videtur fundamēta iecisse cōfirmationis suæ, quæ firmissima sunt, si nitatur iudicio eius & suorum: sin æstimatione veritatis, ut infirmissima & debilissima statim corruent. Quāuis enim superiora illa summum, perfe-

Etissimum, se ipso contentum, insint in absoluta felicità, nihil tam horum de Aristotelea illa verè & aptè confirmari poterit. 15 Deinceps inuestigat propriã notionē & definitionē rei sibi propozita, id est, summi boni, sed tanto errore, tanta ignorãtia, tanta cõfusione: vt qui in plana & facili via incidere speret, hareat in salebris, aut sursum versus ascendere, deorsum versus precipitetur. Quamobrem Christianos homines qui minus ista pericula animaduertunt, cõmonefaciēdos arbitror, quàm omnibus cõsiliis præcept & deuius sit Aristoteles. Nam si hunc erroneum ducem sequantur, non ad beatam vitam, sed ad mudanam peruenient, id est miseram, infelicem, arumnosam, diabolicam. 16 Principio quid sit summum bonum, inuestigatur in actione propria hominis rationi congruente, qua multa exercitatione, lōgo vsu, vita bene & elegãter traducta perficitur & cõsummat. Atqui in tali actione vir Christianus nunquam reperiet: non enim summū hominis bonū est, mundanas & Aristotelicas virtutes in vita persequi, sed cum à vita diuinis virtutibus & beneficiis ornatus excefferit, in celo diuina luce & claritate perfriui: nec illud propriū est hominis, sed cõmune cum angelis. Ad istud (inquies) Aristoteles ignorauit: credo equidē, & ob eã ipsam causam magnopere Aristotelē errare dico: verum quãadmodū reliqua via pergat, videamus. 17 Posteaquã probauit aliquã esse propriam actionem hominis, quã nulla alia natura possit vsurpare, quanam sit, ex tripartita diuisione facultatum animi querit: necesse est enim vt propriū illud munus hominis sit aut viuere, aut sentire, aut ratione vti: at primum nobis cum plantis & bestiis, secundum etiam cum bestiis commune est. Relinquitur igitur illud tertium ratione vti, propriè ad hominem spectare, nec in vllam aliam rem posse transferri: 18 deinde verò rationalem animi facultatem duas in partes diuidit, vnam obsequentem, alterã imperantem: sed subtilius & argutius, quàm verius & aptius: vna siquidem vis est animi rationis cõpos: nec appetitus ille sensuum propterea rationalis dicēdus est, quod rationi pareat, & rationis imperium, consilium, auctoritatem sequatur. Hoc enim argumento equus rationalis erit, qui franis & calcariibus suis sefforis parebit: & canis rationalis, qui ad nutū domini se totum accommodabit: quod cum sit absurdum, neque sensus similiter digni tãto nomine videbuntur, quanuis eos interdum ratio regat & moderetur, non secus atque apud poetam rex ille Æeolus:

Luctantes ventos, tempestatēque sonoras
Imperio premit, ac vinctis & carcere franat:
Illis indignantes magno cum murmure montis
Circum claustra fremunt, celsa sedet Æeolus arce,

Sceptra tenens, mollitque animos, & temperat iras.

Quemadmodum igitur nec equi, nec canes, nec venti, sic nec appetitus sensuum, quanuis rationi pareat, rationalis appellandus est. 19 Hactenus inuestigauit proprium munus hominis in animo positū, quod est vti ratione, in quo tandem definitionem beatæ vitæ repertam putat: syllogismus est connexus primi modi:

Si propriū munus hominis est conuenserenti rationi viuere, summū bonum est actio mentis virtuti consentanea, in vita perfectã:
Proprium autem munus est hominis rationi congruenter agere:
Summum itaque bonum sit actio mentis virtuti consentanea, in vita perfectã.

20 Hoc principium & fundamentum est Aristotelea felicità, id est impietatis: ponit enim Aristoteles felicitàtem hominis in actione virtutis humanae & mundanæ, hominēque sibi ipsi confidere velut auctori beatitudinis suæ iubet: at didicimus à Christiana veritate hominis à se ipso bonum nullum esse, miserūque esse, qui se sua virtute felicitàtem & beatum putet, Deo nihil attribuat. Diuus Augustinus, Philosophi, inquit, hu- De Verbis Apostoli
ius seculi aliqui putauerunt non esse beatitudinem, nisi secundum carnem viuere, & bonum hominis voluptatem posuerunt: isti Epicurei dicti sunt ab Epicuro quodam auctore suo: sed alij extiterunt, qui à carne se remouentes, & totam spem beatitudinis suæ in anima sua constituentes, posuerunt summum bonum in virtute sua: tales philosophi Stoici nominati sunt: illi secundum carnem, isti secundum se: nec isti, nec illi secundum Deum viuentes. Errat Epicurus: falsum enim est beatum esse hominem, cuius in fructu est virtus animæ eius: beatus ergo est cuius est nomē domini spes eius. Et paulo post: Epicurus itaque in corpore ponēs summum bonum, in carne spem posuit: sed Stoicus in anima ponens summū bonum, in se spem posuit: homo autem Epicurus & Stoicus: sed maledictus homo, qui spem ponit in homine. Hac Augustinus. Aristoteles autē Stoicorū & Epicureorū amentia sua complexus est, qui beatã hominis vitã animo, & vita hominis metitur, non Deo: tantòque vehementius ideo dānandus, quāto plus dānati ab Augustino erroris habet: quem tamen philosophū miseratione dignum esse iudico: si quid enim in tanta quæstione explicanda peccauit, cõmuni ignorãtia temporum peccauit. Inciderat in eã atate, qua docti simul & indocti velut noctua ad solē veritatis caligabāt, & pro pietate impietate, pro religione superstitionem, pro vero Deo impiū caco demonē colebant: Aristotelis, inquã, sicut reliquorum veterū & ethnicorum ignoratiōem miserandam esse arbitror: at Aristotelei istud moleste ferūt: philosophum tantum & tam excellentem errasse d. i.

non potuisse predicant: & hac credulitate confirmata scholasticas distinctiones vanas & impias ad huius erroris defensionem consingunt: quod Aristoteles de humana felicitate loquutus sit, nō de vera & perfecta: qua sanē distinctio verissima est. Aristoteles de humana & mundana felicitate, qua impietas est, non de diuina & caelesti, qua à Deo nobis proposita est, his libris disputat. Verum acutē philosophantis est, non quid quisque dicat, sed quā rectē dicat, animaduertere: philosophia enim ad veritatis inquisitionem, non ad stultarum opinionum defensionem reperta est. Quae autē est ista felicitas appellanda, quā qui habet, possit esse miserimus? Sumamus hominem aliquem ethnicum (res enim exemplo facile declarari poterit) temporibus Aristotelis, omnibus Aristotelicis virtutibus ornatum forma & integris corporis viribus praestantem: addamus etiam opes, demus honores, coniugem, liberos, propinquos, amicos: cum fuerit is sine fide, sine pietate, sine Deo, sine vera religione, dubitabis eum miserimū iudicare, quem Deus iustissimo iudicio damnatum, in locum destinatum miseris cum principibus tenebrarū praecipit auit? Quam tu mihi igitur Aristotelis felicitatem predicabis, qua qui praediti fuerunt ethnici, reuera infelicitissimi fuerunt, & cum peruersis spiritibus in sempiternam abiecti miseriam? Sed potest homo (dicent Aristotelei) sine cognitione Dei & vera religione in puris naturalibus, optimis esse praeditus moribus: idēque beatus secundum opinionem Aristotelis. Audiāt igitur qui errorē tam manifeste impietatis defendunt, non philosophi alicuius ethnici, sed diui Pauli, id est sanctissimi, verissimi & philosophi contrariam sententiam: Omne, inquit, quod non est ex fide, peccatum est. quam diuus Augustinus assumpsit: Ante fidē, ait, & sine fide, omnino nulla cuiusquam bona opera existimanda sunt: quoniam omne quod non est ex fide, peccatum est. Idēque: Omnis, inquit, infidelium vita peccatū est, & nihil est bonū sine summo bono: ubi enī deest cognitio aeternae & incommutabilis veritatis, falsa est virtus etiā in optimis moribus. Finge praeterea ad Aristotelis arbitriū hominē sine religione, sine pietate, sine deo: is Aristotelis definitione florens & beatus esse poterit: at hēc enim hominē esse temperantē, liberalem, fortem, mansuetum, iustū, ceterisque Aristotelicis virtutibus ornatū quid obitabit? Atque ita impios & atheos homines licet reuera miserimos, tamē Aristotelis doctrina beatos efficiet: quo quid potest esse absurdius? quam doctrinā ne quis, velim, miretur à nobis diabolicā appellari: ex antiquis enim oraculis, quibus cacodæmones praefuisse scimus, iustitia, fortitudo, temperantia, reliqua philosophorum virtutes docebantur, ad earūque studium & amorem homines inuitabantur, & à contrariis vitis deterrebantur: Apollo siquidem Glaucō Lacedaemonio percon-

Ad Ro ca. 4.
Ad Iulianū

Lib. de vera
innocentia.

tanti, an depositam apud se ab amicis pecuniā negaturus esset, respondit nihil interesse, an Deum tentaret, an id ipsum faceret: itaque fore, ut tota domus eius periret, quod ita paucis post diebus accidit. Idēque Lacedaemonis de sua vrbe consulentibus dixit, Spartam nulla re alia, nisi auaritia perituram: & praecipuum illud quod erat Delphis inscriptum γνῶθι σεαυτῶν, id est, nosce te ipsum, Socrates apud Platonem sic interpretatur, cole prudentiam & iustitiam: & legulatores antiqui leges qua doctrinam virtutis tradūt, à certis diis quos cacodæmones fuisse cōstat, accipere se profitebantur, ut solo à Minerva, Lycurgus ab Apolline, Minos à Ioue, Carodas à Saturno. Quā obrem diabolus quāuis impietatis & sceleris author & fautor sit, tamē ut in terris diuini numinis maiestatem sibi dēdicaret, & homines falsis virtutum umbris in suam sectā, id est, sempiternam miseriam pelliceret, Aristotelicas istas virtutes proponebat, praecipiebātque: quas qui adepturus esset, eum nihilominus infelicem & miserum fore intelligebat: qua arte hic non Aristotelem tantū, sed infinitos homines in fraudem & errorem impulit: hic eos quibus verum iter ad beatam vitam, vera religio, verus Deus ignotus erat, decepit, sefellit, induxit. Primus igitur Aristoteles felicitatis lapis angularis valde debilis est & infirmus, immō corruptus, putrefactusq̄, in quo nulla solida & expressa, sed caduca & fragilis doctrina beata vita fundatur. 21 Reliqua videamus. Summum hominis bonū in vita perfecta, & vndique completa ponit Aristoteles: in vita autem hac mortali & caduca felicitas omnino nulla est, nedum in perpetua, & ad supremum diem continuata: à Deo enim opt. max. beatitudo nobis in caelo proponitur: in terris dum hanc vitā degimus, omnes miseria, calamitates, erūna, quae sempiterna quietis & letitiae fructu compensantur. Nec distinctione hic vlla opus est: sustulit hanc dubitationem D. Augustinus, quem saepe nomen: Beata, inquit, vita non est nisi aeterna: hanc volunt omnes: sed ad tam magnam possessionem, & tam grandem felicitatē, qua itur, construxerunt sibi viam erroris philosophi: & alij dixerunt hanc, alij dixerunt non hanc, sed hanc: tenuit illos via erroris, quia superbis Deus resistit. Nec verò pluribus argumentis differendū esse arbitror, praesertim cum inter homines Christianos constet, sitq̄ luce ipsa clarius, felicitatem in hac vita quarendam nō esse, sed cum hac mortali vita desierit, in caelo expectandā, cum animus perpetua diuini numinis contemplatione perfruetur. Quamobrē, cum vera felicitas hominis neque sit actio mentis virtuti consentanea, ut à nobis disputatum est, neque sit in hac vita nobis speranda, videant qui ethnicum hunc philosophū tam arctē tenent, accuratēque defendunt, quā viperam, quā venenatam, quā pestiferam, quāq̄ infestam religioni & veritati Christi d. ij.

Lib. de phi-
losophia.

De verbis
Apost.

stiana alant atque tueantur. 22 Ac deinceps prima illa felicitatis informatio primis & rudibus pictorum lineamentis ab Aristotele comparatur. Solent enim pictores lineari quadam pictura & umbratili imagine primum carbone aliquo rudius effingere, postea ad umbratâ suis coloribus reddere & absolueri: nec tamen in Aristotelis tabula, quam nobis exhibuit, ad umbrationem ullam felicitatis, sed potius picturam quâdam infelicitatis, si verè de toto opere aestimare volumus, viam & expressam cernere possumus.

23 Quod de artibus addit, qua non eodem tempore inuenta & absoluta sunt, id quidem verum est, sed tamen ineptè ad id quod agit, accommodatum: Aliud enim est artem inuenire, aliud inuentam via & ordine declarare: nec sequitur, si disciplina ab exiguis initiis profecta progressionem temporis & longa rerum obseruatione vsa sunt, ut propterea sic inuenta doceri tradique debeât: sed contra omnino est, ut à clarioribus rebus ad minus notas, ab vniuersis ad speciales, à perfectis ad imperfectas deducatur. Itaque fallitur Aristoteles, qui artes primum rudius & imperfectius, deinde politius tradi putat oportere: Longè enim differunt obseruatio artis, & descriptio: Hæc à genere ad species sibi subiectas descendit, illa à rebus singulis ad communem generis notionem ascendit: Hæc ab animo ad sensus, illa à sensibus ad animum fertur. 24 Nec ad excusandam ruditatem huius definitionis & explicationis toties illud iterandum & inculcandum fuit, Orationem rebus qua dicuntur, similem esse debere: in moribus autem & tota ratione beata viuendi nihil esse, quod accurata subtilitate & limata veritate indigeat: tanto enim diligentius & accuratius (bona venia Aristotelis dixerim) de beata vita, quam de ceteris philosophia partibus præcipiendum est, quanto res qua hac doctrina continetur, ceteris rebus excellentior & præstantior est: in ceteris enim artibus ea tractantur, qua aliquam vitæ utilitatem adferunt: in hac summum bonum quo referuntur omnia, qua sunt in vita expetenda, quaritur: cuius diligens tractatio tanto magis partibus omnibus proderit, quanto utilius est ad rectè instituendam vitam summum bonum, quam quiduis aliud animo & scientia tenere. Itaque philosophus in consideratione & estimatione felicitatis non fabros rudes & imperitos, ut hoc loco Aristoteles, sed doctissimos quosque & acutissimos mathematicos imitabitur: ut qua de beata vita dicenda sunt, non pingui, quod aiunt, dinerna, sed accurata & diligenti tractatione meditationeque persequatur.

25 Ac ne quis fortè ab Aristotele causam aliquam, aut rationem in scripta definitionis requirat, hoc loco admonendus est principium esse huius artis, & caput vnum Aristotelicæ fidei, cui sine ulla dubitatione, nulla etiâ reddita causa, sectatoribus Aristotelicis credendum fidendumque sit:

Principia, inquit ille, exquisitis rationibus confirmari non possunt: Definitio superior, est huius artis principium:

Exquisitis igitur rationibus probanda nobis non est.

Quod autè præcipit, ut principia diligenter definiantur, intellige definitiones & diuisiones, qua sola sunt bene traditarum artium principia, faciles, exploratas, perspectasque, esse oportere: alioqui ridicula res præciperetur, ut prima, notissima, clarissima res definiatur. Quomodo enim definirètur prima definitiones? Utilitas autem principiorum à Platone cõmonstratur, laudaturque, unde Aristoteles hunc locum transtulit: Principium, ait, ut est in Lib. 6. de prouerbiis, totius facti dimidium dicitur: atque illud nimirum rectè capisse Repub. omnes magnis laudibus efferimus: sed illud, ut mihi quidem videtur, plus est quàm dimidium: nec quisquam hoc, ubi rectè fit, satis pro merito laudarit. Consideremus hoc septimo capite, à Christiani, qualem hominis felicitatem Aristoteles nobis depinxerit: cogitemus attentè, cum Aristoteles tam mirifice principia commendat, ut de suis dubitari nolit, qua tamen nõ modo falsa sunt, sed planè impia, ut in definitione felicitatis ostendimus: cum ipse Platonis & veterum philosophorum principis non crediderit, ut nos iubet suis credere, sed malitiosissimè contradixerit, quid de huius hominis calumniis, imposturis, erroribus iudicare debeamus.

Atqui non solum ex conclusione, & his ex quibus Cap. 8. fit oratio, sed etiam ex peruulgatis & decantatis veterum sententiis summi boni cognitio nobis eruenda est: nanque verum cum vero consentit: falsum à vero protinus dissentit. Cum igitur tripartita sit ratio bonorum, fortuna, mentis & corporis, qua versantur in animo, certissima sunt, maximaque bona: & actiones virtutis ab animo proficiuntur: quod cum rectè, & ad veterum sententiam accommodatè dictum sit à nobis, tum etiam illud præclare positum, certis quibusdam actionibus beatam vitam contineri: sic enim felicitas hominis in animi bonis, non in externis vitæ commodis sita est. Huc etiam pertinet, quod communi sermone celebratur, eum qui sit beatus, bene viuere, virtuti que con-

d. ij.

gruenter agere. Nam propemodum ab omnibus felicitas appellatur tum vita prosperitas, tum recta virtutis actio: ² & quaecunque de ea disputantur, ad superiora illa bona mentis, rectaque officia videntur posse accommodari: quidam enim summum bonum virtutem esse putant, quidam prudentiam, quidam sapientiam, alij autem haec tria simul, aut horum quidpiã, cum voluptate, vel nõ sine voluptate: alij verò etiam cum praedictis externas opes & facultates copulant: atque haec omnia partim à multis & antiquis, partim à paucis & claris hominibus dicuntur, quorũ neutros omni ex parte aberrasse, sed aliquantulum de via deflexisse, quin etiam magna ex parte rectũ iter tenuisse probabile est. Cum his enim qui summum bonum, aut omnem, aut aliquam virtutem esse confirmant, consentit commemorata prius summi boni definitio: aut enim actio virtutis est, aut certè cum virtute copulata. ³ Sed fortasse multum intererit, an possessionem virtutis, an usum, an habitum, an actionem beatam vitam dixeris: fieri enim potest, vt habitus in homine ab omni honesto officio sit desertus, vt in eo qui dormit, aut quouis alio modo in bonis moribus actionibusque cessator est. At virtutis actio cessare nullo modo poterit: magna siquidem necessitate semper ad aliquid rectè agendum rapietur: & quemadmodum apud Olympiã in maxima illa quinquennali celebritate ludorum, non forma, aut viribus corporis praestantissimus quisque corona donatur, sed qui cum aliis magna & illustri contentione decertauit,

(ex his enim qui in certamen descendunt, aliquis victor & olympionices efficitur) sic in vita res honestissimas, & plenissimas dignitatis assequuntur hi, qui sese in optimis vitae studiis exercuerint: ⁴ quorum vita suavis & iucunda est, propterea quòd perceptio voluptatis ex eo genere bonorum est, quae insunt in animo. At verò quaecunque res amatur ab homine, huic eadem iucunda delectabilisque est, vt equorum cupido, equus: & theatri, theatrum: vt similia conferamus, iustitia delectat homines, qui eius amore & studio ducuntur: & omnis honestas dignitasque rerum placet iis qui animo & studio ad amorem virtutis rapiuntur: voluptates autem blandissimae dominae, quae imperitae multitudinis animos sensusque iucunditate quadam perfundunt, cum honestate multum pugnant, quòd non reuera, sed falso & inepto sensu suauitatis iucundae sint: quae verò comitantur virtutem, ideo bonos viros delectant, quòd naturalem atque ingenuam vim contineant oblectationis: in quo genere ponenda sunt officia & actiones virtutum, quibus vt quisque optimè natus institutusque est, ita maximè sua sponte ac natura gaudet. Itaque proborum hominum vita, voluptate, non tanquam extrinsecus assumpta, sed in animo penitus inclusa reconditaque perfruitur. Praeterea qui praeclearis factis non delectatur, minimè vir bonus & sapiens iudicandus est: nec enim iustum dixeris, cui iustitiae: aut liberalem, cui liberalitatis actiones odiosae molestaeque sint: eademque ratio in reliquis honestatis partibus valebit. Quare cũ vniuersis,
d. iij.

tum singulis virtutum officiis ingenitam atque insitam voluptatem inesse confitendum est, si de his rectè vir bonus statuit: at quàm rectè statuatur, antea dictū est: Beata igitur vita optima, honestissima, iucundissimaque est: nec verò hoc separatim de illa prædicantur, sicut in epigrammate deliaco:

Pulchrius astræa, melius nil corpore sano,

Suavius & voti compote mente nihil.

Hæc enim tria in optimis officiis coniuncta commistaque sunt, quorum vnū aut è multis optimum felicitas à nobis appellatur. Nec tamē videtur esse præclaris animorum muneribus & studiis contenta, sed ad se tuendum & ornandum fortuna quoque beneficiis & ornamentis egere. Vix enim fieri potest, ac ne vix quidem, vt qui angustia rei familiaris premitur, præclare quicquam aut magnificè faciat, cum pleraque vel amicorum studio, vel diuitiis, vel publica autoritate non secus atque instrumentis efficiantur: & si nonnulla defuerint hominibus, vt nobilitas, liberi, pulchritudo, magnam labem & maculam vitæ soleant aspergere: neque enim planè beatus est, qui in deformitate aliqua corporis, aut ignobilitate generis, aut solitudine & orbitate liberorū vitam degit: ac minus etiā fortasse beatus, cuius liberi sunt scelerati ac perditii, aut cuius amici boni viri ex hac vita migrarūt. Quare ad bene beatèque viuendū, fortuna comoda necessaria videntur esse: ideòque permulti facilè sunt adducti, vt ex iis aliq̄ beatā vitam prosperam fortunam, aliq̄ virtutē esse crederent.

Posteaquam Aristoteles in causa beata vitæ suo iudicio sapientior superiorque reliquis philosophis extitit, satisque res suas confirmauit, deinceps cum iis omnibus, quos tanquam bello vastauit, pacificatur, sed hac conditione, vt victor leges victis imponat. Vt enim Alexander magnus imperij ambitione inductus non modo Græcorum, sed Persarum, & totius Orientis populis bellū intulit, vt iis victis prostratisque solus toto orbe imperium teneret: sic Aristoteles Alexandrinæ cupiditatis magister idē in philosophia, quod discipulus in terra efficere contendit, philosophos omnes oppugnavit, & vt sibi visus est, expugnauit: vt videlicet philosophia regno potiretur, & victor triumphatorque philosophorum præpotens & beatus regnaret. Quid verò, dicet aliquis: nonne præclarum & nobile est stultas opinioniones corrigere, falsas tollere, prauas cum melioribus commutare? Præclarum certè, inquam, & magnum: quod si Aristoteles in hac questione cōsecutus est, regem, regē philosophorum omnium esse oportuit: si eius opinio nihilo deterior & vanior est, quàm reliquorū philosophorū, videamus nū potius Aristotelē regni cupidū & appetentem, quàm regē appellemus. Quid autē de philosophis ethnicis in vniuersum sentire debeamus, Augustinus admonuit: Quid, ait, timeam apud te nomē philosophorū? qui nō propterea vani sunt, quia falsa dicūt, sed quia & falsis plerūque confidunt: & vbi vera inueniuntur dicere, à Christi gratia, quæ est ipsa veritas, alieni sunt. sed quæadmodum Aristoteles in hac cōtentione cū reliquis pacificatur? Cum in prima parte definitionis felicitatē, in actione mētis virtuti cōsentanea statuisset, eius partis explicanda gratia multorū auctoritates vnum in locū aggregauit: quas aliqua ex parte cum hoc instituto cōgruere, consentireq̄ demonstrat.

Ac primum perueniēte de bonorū diuisione sententiā occupat, ex quibus primas partes bona mētis obtinet. Quāto enim animus illustrior est, tātō illustriores & clariores virtutes efficit: fortuna autē & corporis accessiones parua & exigua sunt: vt quæadmodū stella in radio solis, sic ista in virtutū splendore vix, aut ne vix quidē appareāt. Plato, Cuius tria, inquit, sint, in quibus homines studiū ponunt, vltimum est pecunia studiū, mediū corporis, animi primū. Cicero, Sint, ait, tria genera bonorū, dum corporis & externa iaceāt humi, ac tantūmodo quia sumēda sunt, appellentur bona: alia autem diuina longè latèque se pandant, calūmque cōtingāt: vt ea qui adeptus sit, cur eū beatum modò, ac non beatissimū iam dixerim? Eadē opinio de dignitate virtutū, & honestarū actionū populari sermone probatur, ὅς ῥε πρὸς ὅς πρὸς τὴν ἡμῶν βίαν ὁμοειδὲς ἐστὶν, eum, qui beatus sit, bene viuere, & bene agere: qua oratione vetustus primā dignitatem summāque bonis animorum tribuebat. quod certè approbandum est, modò tamen in vita & corpo-

Epist. ad Hierony.

Lib 5. de legibus.

re vera felicitas ne statuatur. 2 Sequuntur alia sententia de summo bono partim simplices, partim copulata. Simples tres ab Aristotele ponuntur, prima virtus, secunda prudentia, tertia sapientia. Copulata sex effici possunt: aut enim virtus, aut prudentia, aut sapientia cum voluptate iungitur: aut rursus hæc res iuncta cum prospera fortuna connectuntur: in quibus omnibus aliquid esse quod improbari, aliquid etiam quod probari, & ad superiorem definitionem conformari possit, Aristoteles arbitratur. Sed reiectis aliis, tres tantum ipse sumit, virtutem, voluptatem, prosperam fortunam: cum quibus suam felicitatem conciliare conatur. 3 Argumento de virtute antea responsum est: Similitudo autem qua nunc virtus, fallax est, & Stoicorum iudicio ridicula: qui non modo virtutis usum, sed ipsum etiam habitum per se praeclarum & perfectum esse existimant, nec virtutem cuiquam adesse, quin ea semper virtus: nec verò ab actione magis virtutem posse separari, quam à fluxione fluvium, aut ignem à calore. Itaque quavis ut athletis corporis exercitatio, sic praestantibus viris virtutis usus laudem & dignitatem pariat: non tamen sequitur, ut virtus in quoquam homine insit, qui nihil in vita rectè, aut honestè prorsus agat: cum ipsa semper hominem ad bene agendum excitet, & inflammet. Atque hætenus cum virtute pactum esse videtur ea conditione, ut felicitas sit virtutis actio, virtus autem ipsa ne sit felicitas. 4 Transit hinc Aristoteles ad conciliationem voluptatis, qua in summo bono ducenda non est, sed summo bono voluptas perpetua comes adiungitur. Omnis enim honesta actio plena est iucunditatis & delectationis: de qua libro 10. copiosius dicitur. Hoc loco ad eam rem explicandam tres perfecti syllogismi sunt:

Cuius quisque rei cupidus est, ea delectatur:

Vir bonus est honesta actionis cupidus:

Itaque vir bonus honesta actione delectatur. Secundus,

Qua per se iucunda sunt, bonis viris afferunt delectationem:

Actiones virtutum sunt per se iucunda:

Quare voluptatem bonis viris adferunt. Tertius,

Qua iucunda estimantur, talia sunt:

Actiones virtutis iucunda estimantur:

Tales igitur actiones virtutis sunt.

Quamobrem superiora illa de virtute & voluptate testimonia cum Aristotelis felicitate ea ex parte conveniunt, qua summum bonum optimum & honestissimum esse dicitur, quod est virtus: & iucundissimum, quod est voluptas: qua tria dissimilitudine deliaci carminis beata vita simul adiuncta esse declarat: cuiusmodi apud Theognidem poetam legimus ver-

cap. 5.

bis penè iisdem: sed secundo versu in pentametrum commutato,

ΚΑΛΩΣ ὁ δὲ ΔΙΚΑΙΟΤΑΤΟΥ, ΛΩΣ ὁ δὲ ὕΠΙΟΤΕΡΟΥ:

ΠΡΩΤΑ Δὲ ΤΕΡΝΟΤΑΤΟΥ, ΔΥ ΛΕ ἘΡΑ ὁ δὲ ΤΟΥΧΕΥ.

5 Adiungit postremam sententiam de fortuna accessione, quam disputat necessariam esse felicitati: qua disputatio non ex Academia subtilitate, sed ex infima imperitia & damnata plebis fece deprompta est: longe enim aliter à Platone didicerat, cuius oratio contrarium prorsus affirmat. Rectè igitur, inquit, sermo noster asserit valde diuites viros bonos non esse: quod si Lib. 5. de legibus. boni non sunt, felices non erunt. Sed, ut dixi, ignavia ista, & imperitia vulgi est, qua Aristoteli tantopere placuit, ut ad regendam auarissimam cupiditatem aliis quoque idem persuadere conatus sit: nec immerito apud Lucianum ab Alexandro discipulo notatur, ubi Diogenes colloquitur cum ipso Alexandro. Diogenes. Quid fles o stulte? nonne Aristoteles sapiens te docuit, ne putares ea firma esse, qua pendunt à fortuna? Alexand. sapiens. cum sit ille omnium adulatorum perditissimus: permitte quaeso me solum Aristotelis facta scire: quam multa à me petierit, qua scripserit, quemadmodum mea ad doctrinam & literas ambitione abusus sit, cum me modo coleret atque laudaret ob pulchritudinem, tanquam & ea pars quaedam esset summi boni: modo ob res praeclare gestas atque ob diuitias: Nam & putabat in bonis esse, ne sibi vitio verteretur, cum & ipse eas acciperet: praestigiosus o Diogenes, plane homo & fraudulentus. Hic tamen Aristotelis locus stultos & imperitos Christianos sua sponte alioqui ad hanc diuitiarum libidinem propensos tueri ac protegit: nihil enim aliud ambitiosi atque auari habent in ore, quam hoc sacrosanctum videlicet Aristotelis oraculum,

Nemo potest res praeclaras agere, cui facultates desunt:

cum audire quotidie legeretque possint aduersam illam repugnantemque diuinae atque aeternae veritatis vocem diuitias increpantis, & à vera felicitate detestantis ac reiicientis. Nam cum iuuenis locupletissimus admonitus à Christo, ut abiiceret fortunas & opes suas, tristis confestim discessisset, Christus ad discipulos suos conuersus, Quam difficulter, inquit, qui pecunias possidet, in regnum Dei intrabunt: discipuli autem verbis illius obstupuerunt. At Iesus rursus, Filij, inquit, quam difficile est eos qui fiduciam in pecuniis ponunt, regnum Dei intrare. Facilius est camelum per foramen acus ingredi, quam diuitem in regnum Dei ingredi. Neque verò diuitia instrumenta sunt virtutis, ut Aristotelei existimant. Consideremus enim in singulis generibus virtutum, si instrumenta ista desint, an virtus nulla futura sit: & an nihil sine diuitiis praeclare agere possit. Quid igitur? qualis regulus tum cum resectis palpebris illigatum in machina Cartaginenses cruciabant, nunquid forti-

ter & præclarè pati videbatur? Quid Aristides, cum tam pauper Athenis esset, ut patre mortuo dotè filiabus Resp. largiretur, iuste agere & vivere non potuit? Quid caterarum virtutum exempla proferam? An arbitramur liberalitatem marsupio & arca, non animo & voluntate contineri? An non liberaliorem esse, qui opera quàm qui pecunia iuuerit? qui animo quàm qui nummo sustentavit? Non arbitramur liberalius esse consolari afflictos, ad bene sperandum cohortari, reuocare à vitio, ad virtutem & honestatem ducere, instituere, subleuare: (qua omnia & ab animo proficiunt, & referuntur ad animū) quàm largiri caducū aliquid & fortuna subiectum, ut diuitias, & opes ad ornandum & alendum corpus? Neque tamen in iis, si qua estimatio est, rerū ipsarum magnitudine & copia metienda est, sed animo & voluntate. Quid enim aliud veritas in Evangelio denūtiat? Cum sederet Iesus è regione gazophylacij, spectabat ut populus mitteret as in gazophylacium: & multi diuites mittebant multa. Venit autem quadam vidua pauper, misitq; minuta duo, quod est quadrans: vocatisque ad se discipulis suis, ait Iesus: Amē dico vobis, hæc pauper vidua plus misit, quam omnes qui miserunt in gazophylacium: Nā omnes ex eo quod ipsis supererat, miserunt: hæc autē è penuria sua omnia quacūque habebat, misit totam substantiam suam. Persequitur Aristoteles connexam superioribus erroribus vanitatem, & à felicitàte sua deformes, ignobiles, cælibes, sicut antea pauperes, reicit: in quo non solum insipientiam suam coarguit, sed sibi quoque ipsi imprimis magnam facit iniuriam: Esse enim Aristoteles beatus non potuit, si verum hoc loco dicit: fuit enim ille ipse deformitatis reprehensor valde deformis, ut Diogenes Laertius ait, & annulus vestisq; splendida ad tegendam corporis deformitatem utebatur. Et si solos nobiles ut principes, & reges, beatos Aristoteles existimat: quo pacto medici filius, qui decocto patrimonio ipse venena vendidisset, beatus esse potuit, si hoc loco vera dicit Aristoteles? De cælibatu verò tametsi Evangelica veritate definita questio est, monachis tamen & sacerdotibus eam disceptandam relinquo, ut videant ipsi, an Aristoteli credendo se miseros & infelices existimare velint. Quid verò de sceleratis liberis, aut mortuis amicis respondeam? Viuorumne felicitàte labefactant? At hæc somnia sunt eiusmodi, ut à vetula aliqua delirante somnianda potius, quàm ut à philosopho aliquo in præceptis bene viuendi ponenda esse videantur. Prosperam fortunam nullus unquam grauis philosophus, aut beatam vitam, aut beatam vitam adiunctam putauit, quam cum Theophrastus Aristotelis discipulus mollis & delicatus ex opinione vulgi probasset, vexatus est libris & scholis reliquorum philosophorum, quod in Callisthene suo laudaret illam sententiam: Vitam regit

fortuna, non sapientia. Negant, inquit Cicero, ab illo philosopho languis. Tuscul. 5. dius quicquam esse dictum. En Aristotelei vestri principis non dico, ut antea, falsam & impiam, sed ineptam deliramque de summo bono sententiam intelligitis: Fortuna nihil leuius, nihil inconstantius, nihil stultius. At Aristoteles nobis summum bonum hunc volubili & præcipiti rota innoximum finxit, ut quoties de rota huius volubilitate vir bonus cogitabit, toties metuat de felicitàtis maximique boni impendente atque imminente periculo, ut tuto & tranquillo animo esse nunquam possit.

Unde etiam questio nascitur, quid sit, quod efficiat Cap. 9. beatam vitam, doctrinane, an cōsuetudo, an alia quedam exercitatio, an diuina prouidentia, an casus aliquis & fortuna: ac si quod est aliud deorum immortalium munus in homines collatum, credibile est felicitàtem quoque à diis ad homines calitus demanasse: idque maximè, quod reliquis hominum bonis hæc ipsa præcellat: sed de hac re alias fortasse magis proprio loco disputabitur. Illud verò satis constat etiam si calitus à diis ad homines demissa non sit, sed comparata facultate hominis, & doctrina, & exercitatione: rem tamen esse maximè diuinam, summèque admirandam: virtutis enim pæmium, & finis optimus, celestis, ac beatus est, isque ad multos homines latissimè propagatur, cum ab omnibus doctrina & studio comparari possit, qui sine vlla labe, vitiisque natura mentem sanam, integramque habent. Quod si hac via & ratione beatum esse melius est, quàm fortuna & casu aliquo, consentaneum certè est, cum ad naturam illustrem & eximiam accesserit cōfirmatio doctrinæ, studiūque exercitationis, tum beatam vitam existere. Quæcunque enim secundum suam naturam quàm optimè sunt affecta, ut quàm

optimè sese habeāt, nata sunt: itémque cùm omnia præclara sint, quæ gignuntur ex artibus, & omnibus causis, tum maximè, quæ ex causa principe, omniūque præstantissima: ³ valde autem absurdum fuerit fælicitatem rem omnium maximam atque honestissimã inconstanti & ceca fortuna acceptam referre. ⁴ Ad quod etiam declarandũ superior definitio fælicitatis valebit: docuimus enim esse actionem mentis congruentem cum virtute: reliqua autem fortunæ & corporis bona partim necessitate quadam beatam vitam comitari, partim vi sua velut instrumenta aliquid adiuuare: quæ omnia cum his quæ initio dicta sunt, quàm optimè quadrabunt: ciuili enim scientiæ finem summum bonum esse diximus: quæ id agit maximè, vt ciues bonos & bene moratos efficiat, & in optimis virtutum studiis exercitatos. Quare merito ac iure confirmare possum, nec bouem, nec equum, nec aliud quoduis animal particeps esse fælicitatis, cùm nihil horũ sit ciuiliũ officiorum particeps, quæ à virtutibus proficiuntur: ob eamque causam ne puer quidem beatus est, cùm per infirmam & imbecillem etatem nondum ad obeunda officia rationis habilis promptusque sit: qui verò pueri beati vocantur, non reuera, sed expectatione quadam sic appellantur: quòd nobis à puero magnam spem adferat futuræ virtutis, summæque probitatis: ⁵ nam summum bonum duas res maximè requirit, vt antè dixi, perfectam virtutem, consummatamque vitam: multa siquidem vicissitudines, variæque rerum humanarum casus

incidunt: fierique potest, vt qui amplissimis fortuna beneficis ornatus atate longissimè processerit, in maximas incidat calamitates, quemadmodum in heroicis libris de Priamo Troianorum rege fabula nobis decantata est. Eum verò qui tam aduersos fortunæ casus subierit, & sicut ille Priamus, mortem obierit, nemo beatum fælicemque prædicabit.

¹ Ad illustrandam definitionem Aristotelea fælicitatis quatuor quaestiones disputantur: Prima quarit de causis efficiētibus beatam vitam, quarum quatuor propositis dua tolluntur, Deus & fortuna: dua retinentur, doctrina & exercitatio: quæ oratio si tantummodo vana hominis loquacitate peccaret, vtunque ferenda esset: Hic enim Graeculi hominis mos est, vt quacunque de re dicat, in ea multus, quàm moderatus videri malit: nam cùm antea satis superque docuisset ciuilem scientiam esse doctrinam beatæ vitæ, & beatam vitam actione & exercitacione virtutis definiisset, tamē hoc loco idem saxum voluit, versatque: & inani repetitione rem eandem sapius nobis inculcat. Sed hoc nugatorie repetitionis vitium Græco homini condonandum est: sententiæ diligenter estimanda sunt, in quibus grauius peccatur. ² Aristoteles enim manifestissimum impietatis suæ argumentum nobis exhibuit, cùm disputat bonum à Deo nullum hominibus tribui. Syllogisimum conexum secundi modi arbitror diligentius animaduertendum esse: cuius propositio affirmatè constituta est:

Si quod est aliud deorum immortalium in homines collatum munus, credibile est fælicitatem quoque à diis datam esse:

Sed fælicitas à Deo data non est:

Nullum igitur bonum à Deo hominibus datur.

Assumptio quia totum impietatis crimen cõtinebat, timidè & latenter indicata est his verbis. Sed de hac re aliàs fortasse magis proprio loco disputabitur: illud verò satis constat etiam si calitus ad homines demissa non sit, sed comparata virtute hominis, & doctrina, & exercitacione, rem tamen esse maximè diuinam: non enim hic apertè dicit Aristoteles fælicitatem nobis à Deo non dari, sed vt quodammodo inuidiam tanti sceleris declinaret atque auerteret, hac sophistica versutia vsus est, quam postea tamen apertissimè declarat. Cùm enim proposuisset quatuor, quibus videbatur fælicitas effici, Deum declinat, fortunam rescit, consuetudinis duntaxat & doctri-

na hanc vim & facultatem putat esse. Itaque ut hic Aristoteles qualis est, intelligatur, syllogismum totum rursus perspicue colligamus:

Si quod est bonum hominibus à Deo datum, felicitas est:

Sed felicitas non est à Deo data:

Nullum igitur bonum hominibus à Deo datum est.

Considerate iam mecum Aristotelei, quale fundamentum religionis Christiana nobis constituatur: considerate Aristotelem vestrum hoc loco Epicureum esse. Sic enim Epicureus Cotta apud Ciceronem loquitur, ut hic Aristoteles: Virtutem, inquit, nemo unquam acceptam Deo retulit, nimirum recte: propter virtutem enim iure laudamur, & in virtute recte gloria-mur: quod non contingeret, si id donum à Deo, non à nobis haberemus. Neque necesse est vanitatem distinctionis comminisci, qua defendatur Aristoteles: nota sunt atque aperta eius prestigia ad fallendum & imponendum, non solum preceptis tradita, verum etiam multo pluribus locis, quam veritati & religioni expediebat, exercitata. Quis enim locum illum in topicis non novit, ubi Aristoteles docet, cum incidimus in periculosum & difficilem locum, quem nec probare, nec sustinere tamen velimus, temporis instantia utendum esse? faciendumque quemadmodum hoc loco magister ipse facit? Qui cum Deo felicitatis humana causam tribuere nollet, nec tamen id aperte propter impietatis crimen negare auderet, nobilem illam temporis instantiam de more occupavit. Sed hac, ait, alio loco commodius fortasse disputabuntur. Verum cuius est, o Aristoteles, aut disputationis, aut temporis de prima, summa, propria, vera felicitatis humana causa quare-re, nisi cum de ipsa felicitate agitur? Cuius est disputationis atque temporis de causis bene edificandi querere, nisi cum de architectura precipitur? De causis valetudinis vel tuenda, vel restituenda, nisi cum de medicina dicitur? Cuius ergo est o Aristoteles? metaphysica, credo: ubi cum multa tuo more tenebris infinitis conturbasti, de Deo quid sentires, certi nihil explicasti: nullum in physicis opus magnum atque egregium dedisti, quod cum divina mente effectum esse diceres, aliquid te de Deo suspicatum esse putarem: non fabricam mundi, non hominis, non animantium, viventiumque ceterorum, non providentiam horum omnium: ut hac nobis de te considerantibus minime mirum videri debeat, si nunc tandem felicitatis humana causam Deo quoque, sicut superiora illa, detrahas: nisi forte hoc aliquis excusare velit, dicatque te mundanam quandam (id est quemadmodum antea de sententia Christianorum dixi) diabolicam felicitatem definire. 3 Omitto fortunam, qua iusta ratione ab hac questione reiicitur: 4 nihil de doctrina civili & actione virtutis Aristotelea dispuo: de his enim à nobis satis

multa dicta sunt: 5 Venio ad illud confectionarium, quo probat Aristoteles felicitatem non parte aliqua vita, sed toto ætatis spatio feliciter traducto esse definiendam: in quo argumentum de suppliciis, qua supremis vita diebus interdum feruntur, leuissimum, & Christianis hominibus absurdissimum est: quasi verò non sint magis gloriosa mortes feliciter in periculis morientium, quam in lectulis delicatis extinctorum, aut non luceat ipsa in periculis virtus, quemadmodum Ovidius ait,

Quæ latet, inque bonis cessat non cognita rebus,

Apparet virtus, arguiturque malis.

Hoc Aristotelis argumento Christus beatus non fuit: Quamvis enim sanctissime vixerit, & in morte virtutes omnes constantissime retinuerit, incidit tamen in Priami calamitates, & à Iudæis indignissime vexatus, & in cruce sublatus turpiter & ignominiose iudicio populi Iudaici mortem obiit. Priamus rex Troianorum maximis virtutibus & opibus, quinquaginta etiam liberorum prole ornatus ad senectutem usque felicissime vixerat, sed illum & prole, & diuitiis, & regno orbatum, cum ad aram confu-gisset, hostilis vis interemit: sic enim de Priamo Virgilius ait,

Quinquaginta illi thalami spes alta nepotum,

Barbarico postes auro, spoliisque superbi

Procuuere.

Et paulo post de Pyrrho interfectore loquitur,

Hæc dicens altaria ad ipsa trementem

Traxit, & in multo lapsantem sanguine nati:

Implicuitque comam leua, detraque coruscum

Extulit, & lateri capulo tenuis abdidit ens.

Hæc finis Priami fatorum, hic exitus illum

Sorte tulit, Troiam incensam, & prolapsa videntem

Pergama, tot quondam populis terrisque superbum

Regnatorem Asia: iacet ingens litore truncus,

Auulsumque humeris caput, & sine nomine corpus.

Aristoteles stultissimam vulgi opinionem sequutus Priamum beatum fuisse non putat, quod supremis vita diebus tot res aduersus passus sit. Quæ mollities doctrina non tantum à Christianis, sed etiam à mollissimis Epicureis, ut antè dixi, reprehenditur, qui dicunt sapientem si in tauro phalaridis torqueatur, dicturum tamen, quam hoc suaue, quam nihil curo: Neque ad tantam leuitatem refellendam verissima martyrum nostrorum testimonia proferenda esse existimo, cum irridendus potius hic error, quam argumentis refellendus esse videatur.

Cap. 10.

¹ Sed requiretur fortasse nunc, cum felicitas hominis sit in perfectione & perpetuitate vita, an non liceat quenquam, dum spiritu lucéque fruitur, beatum putare: sed extremum vita finem spectare ² sententia Solonis oporteat? & si hoc nobis concedendum est, an tum demum beatus sit futurus, cum de hac vita discesserit? ³ An hoc quidem probabile non sit, praesertim cum summum bonum confirmemus aliqua virtutis actione contineri? Quod si felicem negamus eum, qui sit mortuus (nec hoc sapiens ille Solon statuit, sed tum putat in beatis tuto numerari posse, cum desierit esse miseris humanis, & calamitatibus obnoxius) attamen de hac quoque re magna & difficilis quaestio est: quemadmodum enim viuis nihil sentientibus (vt si dormientibus aut peregrinantibus obtigerit hereditas, aut rerum domesticarum aduersa quaedam calamitas) sic mortuis & bona, & mala sine vilo sensu videntur accidere, vt decus & infamia: itémque liberorum & posterorum res tum prospera, tum aduersa. Hæc etiam quæ sequuntur, scrupulum quendam nobis iniiciunt, quod qui ad extremam vsque senectutem sanctissimè beatissimèque vixerit, & in ea sanctitate perseverantiâque rationis, è corporis vinculis euolarit, post mortem pro natura & conditione posteriorum commutari posse videatur: quorum alij bene, & cum dignitate viuant, alij contra sceleratè, & cum infamia, neque etiam in variis casibus, qui parètibus accidere possunt, vno semper atque eodem modo sit affectus. Atqui hæc inter se rationum momenta pugnant,

quod absurdum sit quenquam post mortem tam variè commutari, vt modò beatus sit, modò miser: absurdum quoque sit, quæ posteris viuisque contingunt, ne vel ad punctum quidem temporis ad mortuos parentes peruenire. Sed ad rem nobis propositam reuertamur: quæ si cognita perspectaq; fuerit, fortasse satis erit ad id diuidendum, quod quaerimus. Si igitur extremum tempus spectandum est, vt decurso vita spatio tum demum beatus aliquis habeatur, non quod tum beatus ipse sit, sed quod antea, cum viueret ex virtute & ratione, fuerit, cur non sit absurdum, cum in eo felicitas insit, felicem tamen eo tempore verè non posse nominari? quia propter varios & ancipites fortunæ casus homines dum viuunt, nolimus beatos affirmare: & quia beatam vitam firmam & stabilem esse, nec in aliqua parte atatis, sed in vniuersa vita arbitramur: fortunam verò dominam vicissitudinis ac varietatis saepe in eosdem viuos quibus affluit, subito reflare. ⁴ Nam si ad nunc fortunæ beata vita nobis dirigenda est, eundem modò beatum, modò miserum, nec satis constantem beatum, sed ⁵ chamaleoti colorem subinde mutanti persimilem esse verè confirmabimus. At verò nos ad casum fortunamque felices esse nullo modo rectum est: non enim bonæ aut vitiosæ actiones in eius deæ potestate sitæ sunt, quâuis hominis vita (vt antè dictum est) huius muneribus & beneficiis egeat: Actiones autè quæ ducuntur à virtutibus, beatam vitam, quæ ab aduersis vitiis, aduersam, id est, miseram & infelicem gubernat. Atque huic sententiæ cōsentia-

neum est id de quo agitur, propterea quod nulla in rebus humanis actiones tanta firmitate constantiaque nituntur, quanta sunt haec, quas virtus ipsa gignit, in quibus multo plus stabilitatis inest, quam in scientiis & artibus: Atque earum ut quaeque maximè alius dignitate praecellit, ita firmissima constantissimaque est: quod in huiusmodi principe genere actionum maximè & diuissimè vita felicitis hominis propagatur: quae causa videtur esse, cur ab obliuione vindicetur, & fama praedicationeque hominum perpetua commendetur. Quamobrem vir beatus talibus officiis fungetur: talémque sese praestabit per vniuersam vitam. Semper enim vel maximè in eas actiones incumbet, quae ad decus & honestatem spectant, & casus perbellè, vultuque semper eodem feret omnes, cum sit verè bonus, & quadratus sine vlla reprehensione. ? Cùmque fortuna sit effectrix multarum rerum magnitudine, & exiguitate tum commodi, tum incòmodi differentium, neminè equidem ignorare arbitror in paruis & exiguis rebus siue secunda siue aduersa fuerint, nullum esse momentum ad beatam aut miseram vitam: magnis autem commodis fortunae felicitatem augeri, quod multum splendoris & ornamenti vir bonus ex his consequatur: quorum etiam usus in vita splendidus & illustris existit, si autem fiat aggregatio maxima rerum aduersarum, quoniam & dolores efficiunt, & actiones virtutis impediunt, ab his quidem beata vita frangitur & leditur: Sed tamen & in his ipsis quadam dignitas hominis elucescit, maximè

cùm quis ita animo affectus est, ut duros & acerbos casus modestè pacatèque ferat, non agresti sensuum stupore, immaniq; patientia, sed generosa celsitudine mentis atque nobilitate. Quod si virtutis actiones (ut antè dixi) principes sunt ad bene beatèque viuendum, nemo qui beatus sit, esse miser poterit: nūquam enim committet, ut vllam sceleris cuiusquam inuidiam subeat. Nam vir bonus, & is quem sentimus sapientem, hanc mea quidem sententia vim habet, qua externis fortunae procellis, tempestatibusque nunquam succumbat: & ex his quae in seipso posita sunt, semper optima & excellentissima quaeque studiose persequatur: quemadmodum & bonus imperator exercitum quem ducit, ad usum belli rerumque momenta variè conuertit: & sutor ad conficiendos calceos habiles & aptos ad pedè propositis sibi pellibus quàm aptissimè potest, utitur: itidémque reliquarum artium homines & instrumentum, & materiam, ad id quod instituunt, accommodant. Quae cum ita sint, ex beato miser esse nemo potest: nec tamen beatus erit, quisquis in eandem fortunam, quae Priamum senem afflixit, inciderit: neque etiam varius atque mutabilis: quoniam beatum hominem non facile quilibet casus, sed tantum graues & turbulenti de statu dimouebunt: qui si tamen vehementius vrgeant, non ille quidem exiguo tempore, sed diuturno perfectoque ad illum summum (vnde exciderat) gradum felicitatis sese rursus extollet, cum in ea longa progressione rerum gestarum laude & gloria floruerit. Quae res igitur obstabit

quominus eum beatū definiamus, qui perfecta virtutis officium sequitur, fortunæque muneribus cumulatur non in aliqua parte aetatis, sed in perfecta consummataque vita: an etiam ad hanc definitionem id accedere oportebit, ut præclare feliciterque vitam sit acturus, eodémque modo supremū vitam diem obiturus? quoniā quæ euentura sunt, quæque sequuntur, ita sæpe sunt obscura, ut vix sciri aut provideri possint. Summum autem bonum perpetuitate, constantia, perfectioneque vita à nobis definitum, circumscriptumque est. Quare ex his qui viuunt, beati illi quidem mihi videntur, qui tribus honorum generibus, de quibus antè diximus, cumulati sunt: ac beati quidem homines, id est huiusmodi, ut in hac vita variis fortunæ casibus & inclinationibus temporum subiecti sint, atque obnoxij.

1 Cum felicitatis definitio duas partes habeat, priorem Aristoteles eum testimonio aliorum, tum suis, & propriis argumentis exposuit: posteriori explicanda gratia questione hoc loco mouet, Sitne aliquis dum viuit, beatus appellandus? disputatque summū bonū perpetuitate vita consistere, cum & singula partes aetatis bene & feliciter acta sunt, & extremus ille tanquā actus finisque vite iucundè & prosperè concluditur. Sententia est non solum contra verissima Platonis monita, sed etiā contra Christiana religionis pietatem, quæ felicitatē hominis non in vita, sed post mortem in celo statuit. At grauis est, & minimè contemnenda Aristotelis autoritas, dicit aliquis: plerique enim tantum ethnici huius autoritati tribuunt, ut non dubitent diuina autoritati comparare: qua impietas eo magis execranda est, quod ab hominibus Christianis, id est, veram pietatem profitentibus defenditur. At contra hunc tantum errorem Euangelicam veritatem non opponam, quæ nota Christianis esse debet, sed contra Aristotelica autoritatis inscitiam, vanitatemque diuina Augustinum proferam: Dixit hoc Aristoteles? Adiunge illum petra, & absorptus est: Quid est Aristoteles? Audiant, quia apud inferos contremiscit. Et certè hic error est Aristotelis pro-

primus. Aliud enim à Platone doctus fuerat, qui multis locis affirmat veram felicitatem esse post mortem expectandam, non in hac vita querendam. Etenim libro Ultimo de Republica, sicut in disputatione de Ideis paulo antè meminimus, hoc ait, Si verè philosophus est, illa apud eum multum valere debet opinio, ut non alibi puram sapientiam se consequi speret, quam cum è vita decesserit. Et in Phaedone, Quare Socrates dum in hac vita sumus, ita nos parare debemus, ut minimum nobis sit cum corpore commercij, ut puri & integri, cum Deus hinc nos migrare iusserit, cum similibus, id est puris & integris versemur. Idémque Plato scribit in Epinomide, & in conuiuijs. Nec est quod excusationis gratia distinctionem vanam somniamus: quod Aristoteles humanitus, Plato diuinitus sit loquutus: humana enim ista felicitas, quæ ab Aristotele instituitur, à Christianis aliàs mundana, aliàs diabolica dicitur: eaque felicitas impiorum & verè miserorum propria est: quemadmodum suo loco antea planius & copiosius ostendi. 2 Principio autè huius disputationis citatur Solonis autoritas, qui à Cræso rege Lydorū ostentantis magnis opibus de regia felicitate interrogatus, Si quis, ait, officijs vita rectè perfunctus diem quoque suū rectè obierit, is est, quem quæris, dignus qui vocetur beatus: priusquam tamen ad obitum peruenierit, nequaquam beatus appellandus, sed fortunatus. Huc illud Ouidij spectat,

Herodot. li. 1.

Metam. li. 3.

-scilicet Ultima semper

Expectanda dies homini, dicitur beatus

Ante obitum nemo, supremæque funera debet.

3 Deinde argumenta leuissima ad utramque partem questionis adhibentur de mortuis, quos alij viuorum casibus affici, alij nullo modo mutari putant: atque, ut verè dicam, quod res ipsa indicat, totum hoc genus argumentationis quod Aristoteles sequitur, tam variū & incōstans est, ut Chamaleonti simile videatur. 4 Chamaleon, ut ait Plinius, circa Phasin nascitur, & in India: solusque animantium nec cibo, nec potu pascitur, nec vlllo alio, quam aeris alimento, & coloris natura mutabilior. Mutat namque eū subinde, & oculis, & cauda, & toto corpore, redditque semper quæcunque proximè attingit, præter rubrum candidumque. Nullum animal pauidius est, idèoque existimatur versicoloris esse demutationis. Atqui de Chamaleon colorem, sic Aristoteles sententiæ dictionem subinde nobis variat, qui hac vna disputatione modo beatā vitam extra fortunam statuit, modo casibus aduersis eandem subiectam facit. Aristotelis argumenta quod facilia qualia sint, iudicentur, disponam:

Lib. 8. cap. 33.

5 Si euentus fortunæ sequamur, idem modo beatus, modo miser erit: At non est rectum fortunam sequi:

c. iij.

Quare mutabilis & inconstans beatus non erit, quem res aduersa non immutabunt: & ut ait Horatius,

*Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruina.*

6 Itaque talem virum appellat quadratum à quadrata figura, qua ex linea in seipsam ducta gignitur: ideoque & lateribus, & angulis aequalis sibi omnino est: unde propter hanc aequalitatem laterum & angulorum, cum perfectum aliquid significare volumus, metaphoris istis utimur, redigere in quadratum, & quadrare: & quadratum hominem dicimus, vel quod semper idē suiq; similis, ἰσομετρού illā & aequalitatem vita factisque tuetur, vel quod vir bonus & sapiens totus est aptus ex sese, & penitus in seipsum conuersus, ut sua virtute contentus nihil extrinsecus à fortuna requirat, qua Aristotelis oratio in virum bonum aptissime quadrat: sed nescio quomodo repente chameleontis instar alius atque alius apparet Aristoteles, ut qui modo fortune varietatem contenebat, nunc ab ea flexi beatam vitam, mutari que dicat: in quo merito reprehenditur ab omnibus philosophis statuentibus tam exiguam esse vim fortuna, ut nec virtutis usum multum adiuuet, si adsit: nec si absit, impediatur. 7 Quid quod nobis diligentissime Aristoteleam rationem perpendentibus secum ipsa pugnare videbitur oratio? Nā si virtus in rebus aduersis maxime splendescit & illustratur, ut Aristoteles ait, quæso cur non tum vir bonus beatior & florentior existet, praesertim cum virtutis actio sit causa felicitatis? & si Priamus fortiter pro patria contra hostem dimicans interiit, cur non iudicabitur ille beatissimus, quem virtus integra & inuiolata ne in extremo quidem spiritu deseruit, sed ad rogam usque profecuta est? & cum fateatur Aristoteles satis magnam vim esse in vitio ad miseram vitam, cur etiā non dabit eandem vim in virtute esse ad beatam? Contraria enim contrariorum sunt consequentia. Sed mirum est, quantum Aristoteles in oratione quā de beata vita instituit, acutè philosophatis dissimilis sit. Quāuis enim interdum falsa doceatur à philosophis, mirabilis tamē est apud eos cōtextus errorum: respondēt vltimi primis, medij vtrisque, omnes omnibus. At Aristoteles, ut alias saepe, sic hoc loco non tantum falsa, sed inconsequentia & pugnans dicit: Nam cum ad cōsequendam felicitatem, vnicam duntaxat causam nobis proposuisset, actionem perfectae virtutis, interdum tamē viros bonos quāuis sint iusti, quāuis temperantes, quāuis fortes, quāuis reliquarū virtutum studiosi, negat esse beatos, si morbo, si ignominia, si dedecore, si supplicii & grauibus tormentis afficiantur. Quae cum ita sint, quomodo potest Aristoteles non dicam impudentia, sed inconstantia & leuitatis crimē effugere? Sed ut extremum aliquid habeat oratio, subductis rationibus con-

cludit hominem in vita non absolute, sed ex conditione appellandum esse felicem: videlicet si in abundantia fortuna, dignitate & prosperitate rerum omnium virtutem in vita sequutus praeclare & fortunatè moriatur.

Atque haec quidem haecenus. ¹ Quae verò posteris Cap. II. amicisque contingunt, si quis dixerit ad mortuos nihil omnino pertinere, valde ab amicitiae legibus, & opinione populi discrepare videbitur. Sed cum multa posteris accidant, & magna dissimilitudine, ut alia propius, alia longius mortuos attingant, de singulis disputare longum & immensum esset. In genere autē summatimque fortasse satis erit, hoc modo: si quemadmodum viuorum calamitates aliae plurimum ad labefactandum beatam vitam valent, aliae leuiiores sunt: sic dispares sint quae contingant amicis mortuorum, ob eamque causam modò grauius, modò leuius mortuos afficiant: ² quāquam multum intererit, an viuus, an mortuus casus eueniant: ac multò etiā magis, quā an res nefariae, grauesque imitatione histrionum in tragædiis represententur, an ab hominibus per furorē & scelus agantur. Animaduertēda igitur est hoc modo rerum dissimilitudo, immo etiā fortasse magis de mortuis dubitandum est, an posterorum fortunam siue prosperam, siue aduersam communem sentiant: videtur enim ex his quae diximus, si quid sit siue bonum, siue malum quod ad eos perueniat, id aut suapte natura, aut ipsis exile atque exiguum esse. Siquidē non tantum, ac tale est, ut aut eos qui beati non erant, beatos efficiat: aut his qui beati erant, beatam vitam auferat. Quare prosperi, aut aduersi casus videtur aliquid momenti mortuis adferre, sed tamen eiusmodi, ut neque ex

beatissimæ infelices, neque quidvis aliud efficiant.

I Tertia questio ex occasione superioris questionis mouetur, in qua de mortuis mentio quadam iniecta fuit, ad quos alij diuorum casus pertinere, alij non pertinere arbitrantur. Res non ridicula modo, & stulta, sed ex antecedentibus expedita est. Si quis enim totam vitam secundum virtutem egerit, Aristotelis definitione beatus est. Quare prateritum illud tempus reuocari nullo modo potest: & argumentum Aristotelis non in aliqua solida ratione, sed in leuissima opinione vulgi fundatum est. Sic enim vulgus ait, si quis maiorum suorum gloria non respondet, Tu maioribus tuis magnum dedecus, magnamque infamiam attulisti: quasi diuorum turpitudine & scelus mortuos afficiat atque contamineat. 2 Utitur autem comparatione minorum non explicata, sed inuoluta, ne impietas de anima mortalitate coarguatur: sententia Aristotelis est, Multum refert, an res nefaria, grauesque gerantur, an recitentur in tragœdia, quoniam illic vera sentiuntur, hic commentitia finguntur & representantur: At multo magis refert diuis accidat calamitas, an mortuus: illis enim experientibus res acerba sunt: his qui nulli sunt, ut Aristoteles putat, velut in umbra obiciuntur. Nec mirum si Aristoteles ab Atheniensibus crimine impietatis damnatus sit, quod dogmata quadam ut *ἀθεός* & *ἀσέβης* peruulgasset. Sic autem de anima loquutus est Aristoteles, ut non modo cuique librum ipsum legenti, sed summis eius sectatoribus ac interpretibus, Alexandro & Auerro in impia de mortalitate anima sententia fuisse videatur: ad quam impietatem atque per multum Aristotelis autoritate delapsi sunt: atque utinam hodie ne tam multi laborerent: quibus disputatio de anima inseritum Aristotelicum problema quoddam est, ut illis nihil interesse videatur, mortalis anima sit, an immortalis: immo verò non problematis, sed valde firma constantisque probationis instar esse videatur. Sic enim Aristoteles de anima interitu ratiocinatur: Si nullum est proprium opus anima separatum à corpore, mortalis est: Hac propositio ab eo primo libro posita est: ac ne quid inde mala suspicionis caperetur, contrarij dubitatione delata: sed consequenti disputatione assumptio aperte & perspicue confirmatur, Nullum esse proprium opus anima sine corpore: memoriam enim Aristoteles, qua anima principium de multis opus est, omnino sine corpore nullam esse profitetur, & ideo in mortuis negat ullam inesse posse memoriam: intelligentiam verò qua prima, summamque anima actio est, totam cum corpore coniungit, negatque sine spectris & simulachris rerum corporearum ullam esse. Quamobrem tamen Aristoteles reticet, aut potius metu pœna publica deterritus occultat conclusionem huius ratiocinationis, difficile tamen non est in disputatione de anima cum talis propositio assum-

ptioque sumpta sit, quid concluderit & senserit, intelligere.

Sed hæc hæctenus hoc modo definita declarataue fuerint: ¹ deinceps an summum bonum sit *ἡ εὐδαιμονία*, id est ex laudabilibus, an potius *ἡ τιμὴ*, id est ex honorabilibus, inspiciamus. Constat enim naturalem hominis facultatem non esse. ² Quicquid autem *ἐπαινετὸν*, id est laudabile est, ideo laudabile videtur, quod aliqua qualitate præditum, ad aliudque quodammodo relatū sit: iustum nanque & fortem, & (ut vno nomine complectar) bonum virum, atque ipsam virtutem non propter se quidem, sed ob præclaras actiones, operaque laudamus: & robore corporis cursūque valentem, ceterosque aliqua naturæ vi & præstantia præditos ideo laudamus, quod natura sint apti ad aliquod excellens & laudabile munus præstandū. Quæ vis nominis clarius ex deorum laudibus intelligi potest. quæ si ad nos referantur, ob id ridicula apparebunt, quod laudes debentur his, quæ non propter se, sed propter aliud laudantur. Quod si *ἡ εὐδαιμονία*, id est laus in his quæ ad aliud referuntur, penitus est, nemo dubitat rerum optimarum ac præstantissimarum nullam esse laudem, sed eas multo nobiliori titulo nominæque prosequendas esse. Cuius rei hoc argumentum est, quod deos beatos, felicesque ducimus, & ex hominibus eos, qui proximè deorum vitam imitantur. Idemque iudicium de bonis rebus & honestis faciendū nobis est: Nemo etenim felicitatem *ἡ εὐδαιμονία*, id est laudat ut iustitiã, sed ut aliquid multo diuinius & melius in beatis & diuinis, & omnium optimis bonis esse ducit: rectè etiam videtur

Eudoxus voluptate summum bonū terminasse: Nā cum ipsa in bonis numeretur, neque tamē satis laudetur, satis cōfirmari putabat eam laudādis omnibus bonis esse meliorem: qualis autē esset Deus, tale summum bonū dicebat, quod ad hęc duo omnia quę sunt in hominū vita, referuntur. Ἐπαινος enim, id est laus virtutis est comes: qua homines ad res præclaras & honestas incitantur: ἐγκώμια autē à dotibus factisque corporis simul & animi petuntur. Verūm de hisce nominū rationibus accurate differere magis propriū sit oratorum, qui delectationis aut hominis ornādi causa laudationes scripserunt: modus autē nobis adhibendus est, propterea quod hęc quę dicta sunt, satis doceāt fælicitatē esse τῆς τιμιότητος & τελείωσιν, id est, ex bonis honorabilibus & perfectis: idque nobis argumento est, quod fælicitas principiū sit, quod hominū cōsilia & actiones omnes spectant: principiū autem & causa cur cetera omnia sint, celeste quiddam καὶ τιμιόν τι, id est summo honore colendū, prædicādūque iudicamus.

1. Quartā & ultimā questionē de circumstantiis fælicitatis disputat: sitne τῆς ἐπαινετικῆς, id est, ex laudabilibus, ἢ μάλλον τῆς τιμιότητος, ex honorabilibus? quę duo vocabula quāvis apud Græcos usu plerunque confusa sint, scholastica tamē magis quān vera & usitata subtilitate distinguit: sublatōq; priore epitheto posterius scilicet τιμιότητος, id est honorabile, maxime fælicitati accommodatum esse censet. 2. Prioris partis syllogismus sic est:

Laudatur ea quę aliqua affectione prædita sunt, quęq; alio referuntur:

Fælicitas alio non refertur:

Nō igitur laudabilis fælicitas. Propositionis quę ratio nobis adfertur?

laudatur vir bonus, & virtus ipsa non propter se, sed propter actiones: At

Aristoteles in rhetoricis cōtrā omnino scribit, actione propter virtutes lau-

Cap. 9. lib. 1. dari, quoniā facta signa sunt habitus: Quinetiā, ait, laudamus virū bonum ad Theodectē qui nihil agit, cum virtute præditū credimus, qui locus cū verus sit, (neque enim actiones propter se laudabiles sunt, sed quia testificantur virtutē, quę

in se veram laudē continet) contradictionē hanc falsam coarguit. Et secūda propositionis ratio magis Aristotelis sententiā infirmare, quā cōfirmare videtur: nam si ἐπαινος, id est laus nō est inferior Dei maiestate, quāto minus hominis beatitatē dedecet? Nihil igitur in huius distinctionis argumētis solidū atque expressum est, quibus ἐπαινος, id est laus à fælicitate remouetur: & τιμιότης, id est honor ei tribuitur: utriūque enim nomē de fælicitate verē dici & affirmari potest: nec satis constanti vulgi testimonio Aristoteles ad confirmationē huius distinctionis vitatur: Nō enim vulgus, nec docti omnino deos nō laudant: Sunt enim laudes ut aliarū rerum, sic deorū à doctissimis hominibus perscriptæ: & ut Quintilianus ait, proprium laudis est res amplificare & ornare, quę materia præcipuē quidē in deos & homines cadit, tamen & aliorum animalū, & carentium anima. Et Aristoteles ipse in rhetoricis nō hominem solum & deū, sed etiam inanimata, aliorūque animalū vnūquodque laudari præcipit: συμβαίνει καὶ χροῖσι σπευδῶν, καὶ μετὰ σπευδῶν ἐπαινεῖν πολλάκις οὐ μόνον ἀνθρώπων, ἢ θεῶν, ἀλλὰ καὶ ἄψυχων, καὶ τῆς ἀλλοτρίων ζωῶν τὸ τυχεῖν. Nec verō Aristotelem reprehēdo, quod Eudoxi philosophi auctoritate nitatur, cuius sententiā de voluptate lib. 10. dānabit: sed quod repugnāte usu Græci sermonis, significationū distinctiones excogitarit. Etenim quemadmodū τιμιότης non solū de bonis absolutis dicitur, sed etiā de cōparatis & alio relatis: sic ἐπαινος in utrisque similiter inest. sic enim Isocrates ait τίμα τοῖς μέγ' ἀρχαῖς τῆς τιμιότητος τοῖς δικαιοτάτοις, τοῖς δὲ ἀλθεῖς ἀβίς τοῖς θύκτις ἀβίς. Et Aristoteles ad Theodectē, τιμιώταται δὲ δικαιοῦσιν ἐν ἀλλοτρίων ἐπιχειρήσειν, οὐ μὲν ἀλλὰ τιμιώταται καὶ οὐ δικαιοῦσιν ἐπιχειρήσειν. Quibus exemplis quis nō videt vana & cōmentitiā esse τῆς τιμιότητος καὶ τοῦ ἐπαινοῦ, id est laudis & honoris differentiā? & cum utroque nomine fælicitas appellari possit, Aristotele in hac tota disputatione non tam grauitur & verē philosophari, quā leuiter & subtiliter arguari voluisse: cuius vniuersa oratione de summo bono singulis partibus exposita, & diligēter animaduersa verē eādem cōcludere licebit hoc vno libello tā multa esse offensa, peccataq; ut hac vna animaduersio Christianis & bonis viris esse singularis admonitio debeat ad legendos prophanos istos et hñci hominis libros nō stultam persuasionē, sed Christiani iudicij libertatem prudentiāque adferendi: Nam ut insigniores Aristotelis errores summatim repetam, & breuiter in epilogum conferam, Capite primo, Fines insipienter distribuuntur. Cap. 2. Parum distinctē docetur, cuius doctrina sit hæc de moribus institutio. Cap. 3. Iuuenis auditor stolidē ab ethica disciplina repellitur. Cap. 4. Vana de rebus notis distinctio introducitur, nec ab Aristotele in ethicis libris obseruatur.

Cap. 9. lib. 3.

Ad Nicoclē.

Cap. 5. Honos & gloria falsa ratione virtuti tanquam fini subiicitur, Otiosa virtus & calamitosa mendaciter confingitur.

Cap. 6. Idea captiose & impie reprehenditur.

Cap. 7. Quae initio dicta fuerant, nugatorie repetuntur:

Abundantia ad felicitatem vulgi stulta opinione definitur:

Gradus in felicitate perfecta stulte & inepte confinguntur:

Rationalis facultas falsa distinctione in rationalem & irrationalem frangitur:

Felicitas ipsa tandem non solum falsa, sed etiam impia definitione proponitur.

Cap. 8. Ad Aristoteleam felicitatem confirmandam aliena auctoritates frustra aggregantur.

Cap. 9. Deus velut hospes & peregrinus ab Aristotelea felicitatis ciuitate excluditur.

Cap. 10. Felicitas in vita falso constituitur & nominatur:

Fortuna modo ut necessaria ad beatam vitam probatur & laudatur, modo ut varia & mutabilis contemnitur, sed non minus varia, & inconstanti ratione.

Cap. 11. Lenis & vana quaestio de posterorum casibus agitur.

Cap. 12. Differentia inter laudem & honorem contra usum & consuetudinem loquendi traditur.

Qua in hac disputatione tam multa peccata reuocare homines non inspidos ab insana huius Aristotelea auctoritatis opinione & existimatione debet. At fundamentum est, dicit aliquis, Christiana religionis. Proh religionem Christianam Aristoteles est fundamentum religionis Christianae? a quo tandem iactum istud fundamentum? Neque enim Aristoteles Christum venturum aut scierat, aut crediderat: neque haec idcirco scripserat, ut Christiana religionis fundamentum iaceret, imo vero si in Christiana tempora incidisset, sine dubio Christum & Christianos non minus oppugnasset, quam Platonem locis omnibus oppugnauit, quibus de Deo sanctius aliquid & melius dixisset: a quo igitur in aedificanda religione Christiana fundamentum istud iactum est? An a diuo Hieronymo? Et Aristotelem vera religionis ignarum fuisse confirmat. Lege, inquit, Platonem, Aristotelis reuolue versutias, & probabis verum esse quod dicitur, Labor stultorum affligit eos: An ab Augustino? at quomodo de prophano Aristotele loquitur diuus Augustinus? Dixit hoc Aristoteles: adiunge illum petram, & absorptus est. Quid est Aristoteles? audiatur quia apud inferos conremisit: An diuo Paulo? Et Aristotelem & ceteros philosophos arguit suis occisos aeterna gehena supplicio subiicit. A quo igitur sabro hoc egregium Christiana religionis fundamentum constitutum est? A fatuis nepe Ari-

stoteles, qui Aristotelis auctoritate & admiratione capti nescio qua captione duplicem nobis felicitatem faciunt, & probant unam humanam, de qua Aristoteles alteram diuinam, de qua sacra litera, & saniores, si qui fuerunt, philosophi loqui dicuntur: verum tam stolidus & ineptus distinctionis error diligenter nobis considerandus est. Satis, ut opinor, superque, antea docuimus Aristotelis felicitatem reuera mundanam vanitatem & impietatem esse. At quomodo pacto probari potest, hoc loco aut unam esse, aut duas felicitates hominis? Una nobis sit regula veritatis in his aestimandis disceptandisque sententiis, si cum Deo, id est, cum veritate consentiant. Quid igitur Deus de hominis felicitate? Duplicemne statuit unam humanam, alteram diuinam? In humana mundanaque vita felicitas nulla a Deo nobis proponitur: tota cohortatio eius est ad caelestem illam aeternamque vitam: illa meta laborum nostrorum nobis unica propofita est: huius autem vitae spatium quasi curriculum quoddam nobis decurrendum, antequam vllum premium consequamur. Ideoque perpetuo monemur, ut Deum vnice diligamus, & omnes nostras actiones, consilia, cogitationes, mentes denique totas ad eius laudem gloriamque referamus. At felicitas, dicent aliqui, humana mundanaque ab Aristotele tradita non repugnat diuinae & caelesti felicitati, sed ad eam ipsam ducit. Hic vehementer optauerim attentas cogitationes hominum istorum, ut animaduertant qua contra Deum imprudentes loquuntur. Aristotelis felicitas ad diuinam felicitatem ducit? Videamus viam a Deo nobis descriptam, qua ad caelestem aeternamque vitam peruenimus, cum ea denique Aristotelis doctrinam conferamus. Si eodem ducat, quo vocamur a Deo, profecto verum est, & directum iter Aristotelis: sin non modo abhorreat Aristoteles a supera caelestique via, sed retro ac deorsum versus retrahat, dubium esse nullo modo debet, quin Aristotelis felicitas valde contraria sit atque aduersa diuinae felicitati. At primum verum est: verum igitur & extremum. Deus enim docet nos nihil esse, nisi nobis miseris & abiectis opem tulerit, nisi vias beatam vitam docuerit, nisi studiorum nostrorum dux, auctor, & confirmator extiterit. Aristoteles hominem sibi ipsi confidere iubet, eumque non Deum (Deum enim Aristoteles a felicitatis humanae quaestione capite nono amadauit) declarat esse auctorem, & effectorem suae felicitatis. Sacrae litera docent iustitiam, temperantiam, fortitudinem, prudentiam hominibus a Deo tribui, nec eas virtutes perfectas ab homine teneri, sed exiguas tantum earum umbras in eo conspici, & quidem lumine diuino umbras ipsas efficiente: Aristoteles docet hominem non solas umbras, sed ipsa lumina virtutum a seipso sumere, suaque ipsius sola vi & facultate iustum, temperantem, fortem, prudentem fieri: Aristoteli non placeat eum satis esse ad beatitudinem aptum qui deformis sit, aut cuius corpore

aduersa valetudine torqueatur: Dem claudos, cecos, gibbosos, caterisque vitis corporis deformatos a numero beatorum. non excludit, & per famem, sitim, morbos, tormenta, cruces, eculeos, ignes, aditum nobis in calum promittit. Aristoteles ait neminem nisi diuitem, & quidem maximis diuitiis affluentem esse beatum, ut sibi, coniugi, liberis, propinquis, amicis satis habeat: Deus ait, diuiti introitum difficiliorem esse in calum, quam camelo in foramen acus. Aristotelis doctrina hominē sine formosa coniuge, & liberis miserum esse declarat: Diuina doctrina & calibatam, & coniugium in vita laudat: quinetiam calibatam multo prestantiorem & laudabiliorem coniugio esse monet. Aristoteles negat quēquam esse beatum, qui genere familiarique sit ignobili: Deus vero piscatores, fœneratores, fabros, agricolas, seruos, ceteraque Aristotelis quidē iudicio mundi opprobria non modò ad felicitatem, sed etiam ad principatum felicitatis adoptauit. Aristoteles constituit summum bonum in populari quadam predicatione & gloria: Deus in odio hominum & maledictione: Aristoteles in prosperis rebus, & ad voluntatem nostram fluentibus: Deus in rebus aduersis, quibus pius animus exerceri probarique possit: ut (quemadmodum apud poetam est) consoletur se illa verissima consolatione,

-forsan & hac olim meminisse iuuabit:

Per varios casus, per tot discrimina rerum

Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas

Ostendunt: illic fas regna resurgere Troia:

Durate, & vosmet rebus seruate secundis.

Quamobrem si Aristoteles ab illo ipso Deo, ut multi alij quondam, excitari posset, lumēque Euangelicae veritatis intueri, libros suos damnaret atque incēderet: seque miserrima & infelicitissima caligine mentis occacatum fuisse predicaret: nosque seruos tam impia & peruersa opinionis stultissimos & amentissimos appellaret. Minimè igitur decet nos, qui vera lucis possessores videri volumus, ab authore suo damnatas tenebras, improbatosque errores tam arctè tamque pertinaciter defendere, & gigantum more cum Deo & veritate bellum impium & nefarium pro homine ethnico gerere. Quamobrem valde mirandū est hominis huius auctoritatem tam sanctam grauemque esse, ut qua ruinam & exitium verae pietatis adfert, pro vnico religionis fundamento à Christianis hominibus habeatur.

Τέλος.